

1
Abibulla Seit-Celil,
Mayre Mamutova

5
Qırımtatar tili ve edebiyatı

Abibulla Seit-Celil, Mayre Mamutova

Qırımtatar tili 5 ve edebiyatı sınıf 1 qısım

Абібулла Сеїт-Джеліль, Майре Мамутова

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 1

Abibulla Seit-Celil, Mayre Mamutova

QIRIMTATAR TILI VE EDEBIYATI

orta umumtasil müessiseleriniñ 5-ci sınıf için
integrirlengen kursu dersligi (2 qısmıda)

1-ci qısım

Чернівці
«Букрек»
2022

Kiriş söz

Saygılı oca ve talebeler!

Eliñizdeki derslik ana tilimizni öğrenüvde yañı, müim bir saifeni aç.

Milletimiz öz ana-Vatanı – Qırımğa toplu qaytqanından berli, ana tilini latin elifbesine keçirmeknen endi 30 yıldan berli oğraşıp-küreşip kelmekte edi. 2021 senesi Ukraina ükümeti tarafından imzalanıp Qarar alınğan soñ, biz qırımtatar tilinde şu elifbe vastasinen yazmağa endi resmiy aqqını aldıq.

Bu elifbe til hususiyetlerimizni eñ uyğun ifade ete, türkiy tillerge yaqınlıǵını köstere. Bundan ğayrı, o, dünyanıñ türlü köşelerinde yaşağan ve Qırımni arzu etken vatandaşlarımıznen daa sıq bağ tutmağa imkân yaratır kibi fikirde turamız. O, daima birleşmek **maqsadını** közde tutıp, birlikte tiklenmek niyeti ile tasdiqlanılğan.

Latin elifbesindeki yazuvımız qırımtatar tiliniñ imlâsına esaslanıp qurulğan, şunıñ içün telâffuzı ayrı olğanını aqlıñızda tutup, em de bunı hususan oca ve büyükler aytqanından sezip-saqlap, farqına yete beriñiz. Bularniñ üstünde çalışaraq, tilimizniñ özüne has çizgileri bar olğanını unutmay, tam doğru laf etmege tırışıñız.

Diqqatıñızni derslikniñ daa bir yañılıǵına celp etkeñizni isteymiz. Derslikni tertip etkende, biz dünya ve Avropadaki ögretüv yanaşuvlarını köz öğüne aldıq. Oña köre til ve edebiyat ayırılmay, biri-biriniñ müitinde saqlap qaldırıla. Em insanıñ ömründe qıymetini coymağanlarını ve eksikligini sezdirmey degil de, daima bağlı olup qalğanını bildirmek içün, insan içün şu eki müim fenni bir derslik içinde birleştirmek qararı alındı.

Derslik, mündericesini aftalarğa bölip, olarnıñ içinde til ve edebiyattan elde etilecek bilgi ve alışqanlıqlarını ile-

riletmek için tertip edilgen. Er bir afta devamında siz, saygılı talebeler, türlü til meşğüliyetleri üzerinde iş alıp barırıp, ağzaviy ve yazma nutuq faaliyetiñizni arttıracaqısıñız. Metinler, siziñ munasebetiñizni ve, seslenüvnen, tenqidiy fikir etüv ve yaratıcılığınznen beraber, elbet milliy añ östürüv ve sevgi ve eybetlevni – demek tilni, medeniyetimizni saqlap qaluvda faal areketleriñizni bekley. Lâkin er alda, özünizde ileriletken til ve edebiyat salâhiyetleriñiz er angi fende, diger bir tilni öğrenüvde baş yardım (alet) ve vasta olacağında emin olup çalışıñız, çünkü er angi bilgi, yañı malümat tamam ana tili vastasinen eñ tez ve yaqın, eñ semereli ve faydalı menimsenile. Bundan ğayrı, şunu da qayd etmelimiz ki, evel oqutılğan programma esasında işlep çıkarılğan ve evelki dersliklerde akis olunğan mevzular kirsetilmegen. Buña sebep – ‘Yañı ukrain mektebi’ çerçivesinde alıp barılğan iş, şu cümleden imsellı programmaları tertip etüv talabına riayet etilmesidir. Şunuñ için oca, bunu keregi qadar qullanmalardan (ya da evelki dersliklerden) alıp, ihtiyacıñızğa köre (yani şu yanaşuvlarıñ kirsetmesini lâyıq körse), olar vastasinen qoşma olaraq daa añlata ya da pekite bile.

Saygılı talebeler, zemaneyiy vaziyetniñ yaratılayatqan şartlarında, qırımtatar tilini latin elifbesinden ilk qullanıp oquycaq ve orta tasil müessiselerinde ana tilimizde ilk tasil alacaqlardan siz oldıñız. Sizni bu imkânnı elde etkeñiznen can-yürekten hayırlaymız!

Müellifler

1-ci afta

Meraba mektep!

Remzi Burnaş

Meraba sentâbr, meraba mektep,
Sevimli ocamız, tezya ve ralem!
Tatilni bitirdim, sabırsız beklep,
Aşıqtım qoluma almağa qalem.

Keçilgen derslerniñ devamı başlanır,
Açılır bizlerge ep yañı yollar.
Kün-künden yürekke irade aşlanır,
Küçke küç qoşulır, qalbimiz çoşar.

İzaat luğatçıǵı:

tezya – emek derslerinde çalışılğan yer.
irade aşlanır – *mında*: serbestlik artar.
qalp çoşar – *mında*: yürek istekke tolar.

Şiir üzerinde iş.

- Şiirni begendiñizmi? O, nasıl duygular doğurdı?
a) quvanç b) qayǵı c) ...
- Müellif nasıl 'yañı yollar' aqqında ayta?

- Şu 'yañı yollar' kimler içün açılır?
- 'Kün-künden yürekke irade aşlanır' sözleriniñ manasını siz nasıl añlaysıñız?
- Şiir kimniñ adından yazılğan?
 - a) oca b) talebe c) müellif.
- Şiirniñ manasını öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.
- Şiirni ifadeli oquñız.

*Kitap – bilgi anahtarı.
İlim – aqıl çoqrağı.
Aqıl bazarda satılmaz.
Мустакъиль окъув ичюн
Мевзугъа келишкен метин кирсетирмиз.*

Til ve nutuq

Til ve **nutuq** – özara sıq bağılı añlamlardır.

Til – qonuşuv vastası, işaretler, vasta ve laqırdı etüv qaideleriniñ sistemi. **Nutuq** – öyle qonuşuv esnasıdır ki, o er bir til taşıyıcısı içün yekânedir.

Til ve **nutuq** – aynı bir adiseniñ eki tarafıdır. Til – er angi adamğa, nutuq ise – muayyen bir adamğa hastır.

Nutuq ve **tilni** qalem ve metin ile teñeştirmek mümkün. **Til** – qalem, **nutuq** da – şu qalemnen yazılğan metindir.

Tilni qullanğanımız içün, aqıqaten onıñ bar olğanı aqqında aytmay mümkün. **Til** canlı olaraq mevcuttur, çünki o, vazifelerini becere. Şu vazifelerini de o, nutuqniñ özünde, fikir etüvde, nutuq qararlarında becere.

Luğat:

til taşıyıcısı – ana tilini bilgen er angi millet vekili

yekâne = birden-bir

muayyen = konkret

mevcut = bar

nutuq qararı – *мовленневий акт*

Nutuq ağzaviy ve yazma olur.

Ağzaviy nutuq – er angi yañğırağan nutuqtır. Ağzaviy nutuqı biz telâffuz ete ve eşitemiz. Başta ağzaviy nutuq doğar. O, yazılmay, misal için kâğıtta olmay ya da kitapta basılmay bar ola bile.

Yazma nutuq yazılğan ya da basılğan olur. Yazma nutuq-nı biz oquymız ve yazamız. Yazma nutuq soñ peyda olur, o, evelden tüşünip doğrultıla bile.

laqırdı etemiz diñleyimiz oquymız yazamız

■ **1-ış. Metinni oquñız. Mündericesi boyunca sualler tiziñiz.**

Til ne olğanı aqqında tüşüngen ediñizmi? Bir adam laf ete, ekincisi onı diñley ve añlay. Siz de kitap, gazeta, mecmua oquğanda içinde ne yazılğanını añlaysıñız. İnsan sözler yardımınen öz fikirlerini ifade ete ve olarnı başqa-larğa yetkize. Bu al til yardımınen asıl ola.

■ **2-ış. Metinni oquñız. Onıñ mündericesi yardımınen til ve nutuq arasında olğan farqına yetiñiz.**

Til insanlarğa fikir, duyğu ve teessuratların paylaş-maq için berilgen. Lâkin ana tilinde doğru laf etmek ve yazmaq, ağzaviy ve yazılı tilni daa da yahşı añlamaq için yalñız sözlerni bilmek yeterli degil. Bu sözler nutuqta öza-rra nasıl bağı olğanlarına ait qanunlarını da bilmeli. Çünkü biz ayrı sözlernen degil de, cümlelernen ve atta bütün me-tinler tizip laf etemiz.

■ **3-ış. Metinni oquñız. Mündericesi boyunca sualler tiziñiz.**

Biz özara em qonuşa, em de yazışa bilemiz. Qonuşuv-nıñ (özara munasebetniñ) eki – yazılı ve ağzaviy şekli bar.

Ağzaviy ve yazma nutuq biri-birinden farq ete. Ağza-viy nutuq serbest ve yengil-yelpidir. Laf etken adam artqa qayıtp, ayılğanı tüzetip olamay. Yazma metin ise başta azırlana. Yazğan adam tüşünip-taşınıp yaza, bazıda bir şeyler sızıp taşlay ya da yañıdan yazıp başlay.

Ağzaviy nutuqta laqırdı tilge has leksika qullanıla. Kitabiyy nutuqqa ait sözlər esasen ilmiy neşirlerde, gazeta ve mecmualarda qullanıla.

Alimler ağzaviy nutuq yazma nutuqdan farqlanğannı qayd eteler. Laqırdı etkende bir çoq sözlerni aytmayıp, olarnıñ yerine ima-işaretlerni qullana bilemiz. Fikir ve duyğularımıznı ise intonatsiya yardımına n ifade etmek mümkün.

■ **4-iş. Metinni oquñız. Siz bu fikirnen razısızımı?**

Şimdi teleköröv, kompyuter, İnternet zamanı deyler. Bu – globalizmniñ em müsbet, em menfiy tarafıdır. Güzel bir ikâye yahut şiir oqumaq İnternetteki bir öşek haberini oqumaqtan biñ kere eyidir. İnsannıñ aqıl baylığı – oquvdadır.

Şakir Selim

'Til' sözü çoqmanalıdır:

1. Tarihiy ceetten teşkil olıp, insanlarnıñ cemiyette qonusuv, fikirleşöv ve biri-birini añlav aleti olğan ses, söz ve sarf vastalarınıñ sistemasıdır. *Qırımtatar tili. Türkiy tiller.*

2. Söz sanatında ifade vastalarınıñ topluluğı (üslübi)dir. *Bekir Çoban-zadeniñ tili. Yazıcılarınıñ tili.*

3. Nutuq, söylemek qabiliyetidir. *Tilni coymaq. Hasta tilni coyp, indemey yata.*

4. Malümat bergen işaretler (ses, signallar) sistemasıdır. *Balqurtlar tili. Ayvanlar tili. Yol areketi belgileriniñ tili.*

5. *Köçme.* Bir de bir şeyni (nesne ve adiselerni) ifadelegen, añlatqandır. *Faktlarınıñ tili. Beden (oyun) tili.*

6. *Köçme.* Kerek malümat nı elde etmek için tutulğan, esir etilgendir. *Tilge tüşmek. Tilge almaq. Tilini uzatmamaq.*

■ **5-iş. Metinni oquñız. Şiiriyet (nazm) ve nesirniñ arasında olğan farqına yetiñiz.**

Şiiriyetnen nesir arasında farq nede? Siz qırımtatar tili ve edebiyatı derslerinde şiiriyetnen nesir arasında pek çoq farq bar olğanını bileceksiñiz. Misal için şiirniñ ölçüsü bar.

Yani er angi şiirde ya da şiiriy satırda bir qaç urğulı ve urğusız eca bar. Olar ardı-sıra ile belli bir tertipte yazıla ve şiirniñ vezin em de ölçüsini teşkil ete.

Mektep – benim küneşim, 7 eca

Bitmez onıñ ziyası. 7 eca

Odır benim dost-eşim, 7 eca

İlim, bilgi yuvası. 7 eca

E. İbrahim

Ana tilim, benim tilim, 8 eca

Menim çoqraqım. 5 eca

Menim gülüm, benim ilim, 8 eca

Menim bayraqım. 5 eca

Y. Qandım

Luğat:

şiiriyet – поезія

nesir – проза

ilim – наука

il = diyar, ülke, memleket, mekân

■ 6-ış. Metinni oquñız. Mündericesine sualler beriñiz.

Bilgi ne içün kerek? Bilgi – yalñız malümat toplamı degil. Bilgi imtian bermek ve yahşı baalar almaqnen belgi-lenmey. Bilgi maneviy ösüv ve ikmet içün kerek. O, er angi vaziyette doğru saylav yapabilmek içün kerek.

İnsanniñ bilgi alğanınen dünyabaqışını keñleşe. O, daa da yahşı ve ferasetli ola. Bilgi sayesinde insanlarda uzaq mesafelerge yetmek, okeanlarını aşmaq, avada uçmaq, bir çoq hastalığını yeñmek imkânı peyda oldı. Bilgi o ya da bu adiseniñ terenligine, aslına barıp yetmege yardım ete. Demek, bir şeyni añlamaq içün bilgi kerek.

Bilgiñ ne qadar çoq olsa, o qadar da aqıllı olasıñ, o qadar da başıñ yahşı çalışıp başlay. Mektepte alınğan bilgi ayatıñnı daa da meraqlı ete.

Luğat:

dünyabaqış – *світосгляд*

■ 7-iş. İkâyeni oquñız.

Oca ve talebeler aqqında ibretli ikâye

Oca derske sandıqñı ketirip, talebelerge:

– Oqumağa başlamazdan evel bu sandıqñı ille açmaq kereksiñiz,– dedi.

Talebeler sandıqñıñ etrafını deral sarıp aldılar. Onı çeşit aletlennen açmağa tırıştılar, amma mürekkep kiliti iç de açılmay edi. Bir talebe evden türlü-türlü anahtarlar bile ketirdi. Lâkin birisi de açalmadı. Daa bir talebe sandıqñı baltanen parçalamaq istedi, amma areketleri nafîle oldı. Niayet, bir talebe çekine-çekine:

– Ocam, belki başta yolunı öğrenmek kerek? – dedi.– Men çeşit kilitlerni öğrensem, ondan soñ bu sandıqñı da açarım. Bunıñ içün maña bilgi ve vaqıt kerek.

Oca talebeni quçaqlap:

– Doğru aytasıñ. Bilgi – hazine, emek ise onıñ kilitini açacaq anahtarıdır. Tek bilgi alğan soñ bu hazineni açmaq mümkün.

■ 8-iş. Metinni oquñız. Onı öz misalleriñiznen tamamlañız.

İnsanda em özüne, em dünyadaki şeylerge nasıldır adlar bermek içün sözge ihtiyacı peyda oldı. Çünki bir şey aytmaq ya da fikir etmek içün o ya da bu şeyni adlandırmaq kerek. İnsan etraftaki şeylerge eñ adiy adlar bergen. Resimlerde neler tasvirlengen? Er bir resimge söz birikmelerini tiziñiz.

Ev işi. İstegen vazifeni saylap, evde beceriñiz.

- Metinni oquñız. Mündericesi boyunca sualler tiziñiz. Qayd etilgen sözlerniñ çeşitini belgileñiz. Üçüncü abzatsnı köçürüp alıñız. Metinni ikâye etiñiz.

Küz keldi. Mektep talebeler, ocalar için öz qapılarını artınace aça. Mektepte balalarını çoqtan-çoq **meraqılı** yañılıqlar ve unutulmaz körüşüvler bekley.

Balalar, mektepte ana-babañız degil de, başta bir siz özüñiz oquğanıñıznı unutmañız. Bunıñ için ev vazifelerini özüñiz yapıñız.

Derste ocanı diqqatnen diñleñiz, yanıñızda oturğan sınıfdaşıñız sizni lafqa tutmasın. Defterde de hatasız, diqqatnen **yazıñız**.

Derske keç qalmaq yahşı degil, amma mektepke kelmemek ondan da yaramay bir arekettir. Mektepke azırlanmayıp barmaq olmaz. Nezaret işi yapılacaq küñü kelir de, mıtlaqa qolaysız alğa **qalırısıñız**.

Eñ **aqıllı** adamlar bile er şeyni bir kereden añlap olamazlar. Eger derste nenidir añlamağan olsañız, aman qoluñıznı köterip ocañızdan sorañız.

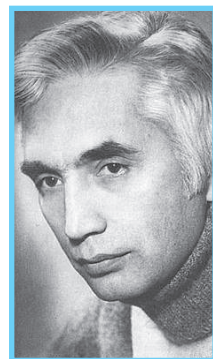
- ‘Oca ve talebeler aqqında ibretli ikâye’ni öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.
- R. Burnaşnıñ ‘Meraba, mektep!’ şiirini ezberleñiz.
- Dialognı oyun (ya da sual-cevap) şeklinde keçiriñiz.
 - Bu siziñ sınıfıñıznmı?
 - E, bu, bizim sınıfımız.

-
- Sınıfta kaç rale tura?
 - Sınıfta 15 rale bar.
 - Tahtanıñ üstünde ne asılğan?
 - Tahtanıñ üstünde suret asılğan.
 - Bu, kimniñ sureti?
 - İsmail Gasprinskiyniñ suretidir.
 - Penreler yanına ne qoyulğan?
 - Pencereler yanına gül çerepleri tizilgen.
 - Sınıf odasında kaç pencere bar?
 - Sınıfta üç pencere.
 - Tahta nasıl çalışa?
 - Tahta pült yardımınen çalışmağa başlay.
 - Ders bitkenini ne bildire?
 - Dersniñ soñunda zil çalına. Demek, teneffüs başlana.
 - Talebeler sınıftan qayda çıqalar?
 - Talebeler azbarğa çıqalar.

2-nci afta

Çanta (ikâye)

Emil Amit

Server azbardaki arabaçıq üstüne oturup, pırq-pırq burnunu çeke. Elindeki taze yeşil çubuqnen qumnı çizğalay.

– Er vaqıt, er şeyniñ eskisi maña kelip tüşe,– dep burnu astından mırılday ve közyaşları çıbrayım dep turğan közlerini kirli ellerinen oqalay.

– Kitaplar, derslikler Levizadan asabalıq qalalar: yuz yıl yatqandan soñ maña... Endi çantası da eskirdi, oña ke-regi yoq, maña bereler...

Anası yipke asılı bem-beyaz çamaşırlarını elinen tutup baqa.

– Vazgeç endi, şınşıqlay berme! – dey o, artına aylanıp.– Leviza beşke oquy edi, sen ise beş degil, endi eki bile ala başladıñ...

– Eki eken! Elbet de, çantañ eski olsa, ‘eki’ olur. Başqa balalarınñ çantaları yañı, benimki ise...

– Yeter endi! – anası sertlene, çırayı sıtıla.– Seniñ yañı formañ bar. Leviza senday ekende mektepke çablanan barğan vaqıtları da ola edi... Şimdi de maña, baq, dostları toğaylıqta oynap-çapıp yüreler, çeçek cıyalar. Endi mektepni bitirip, kitap-defterlerden qurtuldıq, dep quvanalar. Levi-za ise mal fermasına ketmege azırlana. Çalışmağa öğrenmek istey, bilgisini arttıracaq ola... Anasına yardım etmek istey.

Anası quruğan çamaşırlarını toplay ve tahtaları quraq-şığan merdivenden çardaqqa köterile.

Server köz qıyığından Levizaniñ penceresine baqa: ap-tesi özünüñ beyaz halatını ütüley. Bu halat anasınıñki edi,

şimdi onıñki oldı. Ömründe birinci kere aq halatnen işke ketmege azırlana.

Server aptesine baqtı. Aptesi oña endi balaban qız olıp köründi. Dülberligi de öyle... Köyde ondayın dülber qız yoqtır. Lâkin Levizaniñ qalın saçları arasında qıstırılğan papadiye çeçegi solğan, bürüşken... Server aptesini acıgan kibi oldı. Deminki can ağırısını da unuttı.

Server yerinden sıçrap turdı, özenniñ o tarafına cayılğan yeşil toğaylıqqa köz taşladı: etrafta çeşit renkte çoqtan-çoq çeçek cayrap yata, öyle bir dülber manzara ki, güya onı tılsımlı ellerinen nasıldır bir acayip ressam yapqan. Server soñki sefer burnunu çekti de, qoraniñ üstünden sekirip, o tarafqa çapıp ketti.

...Leviza em yırlay, em de ütüley. Penceredeki çöl çeçegi destesini eslemey. Qaşan yelçik çeçeklerniñ yapraqlarınen oynay, yelpirete, güya toğaylıqlarınıñ qoqusını Levizağa sezdirmek istey. Leviza penceredeki çeçeklerni körgeninen, şaşıp qaldı. Atta qolunu bile pişirdi. Çeçeklerni eline aldı, sıypadı, qoqladı, bağına bastı. Soñ, pencereden başını çıkarıp, belinece egilip, o yaqqa, bu yaqqa baqtı.

– Server! Serverçik! Bu yerde iç kimse keçmedimi?

– Yoq, körmedim,– dedi Server ve aptesine tilini kösterip, özen yalısında oynayan balalar betke çapmağa ıntıldı.

– Server, kadâm, bu yaqqa kelçi. Saña gizli bir şey aytacam.

Server, til köstergenim için qulaqlarım burulmazmı eken, dep qorqa-qorqa pencere yanına keldi.

– Men saña, kadâm, birinci aylığımızdan yañı çanta alırım,– dedi Leviza Serverniñ qulağına pısıldap. Dedi de, aytqanlarından utanır kibi, şu saat başını keri çekti.

– Hucur qız bu bizim Leviza,– dey öz-özüne Server.– Çeçeklerni men şay, olmaycaq bir şey dep ketirdim, o ise maña çanta... Özü de birinci aylığından... bar da aña baqayım qız balanı.

Luğat:

asabalıq qala – *залишається в спадок*

vazgeçmek – *відмовлятися*

şınşıqlamaq – *скиглити*

sertleşmek = açuvlanmaq

çıray sıtmaq – *насупитися*

çabla (papuç) – *чув'як*

quraqşımmaq – *розсихатися*

köz qıyığı = *mında*: göz çetinden

qıstırmaq ~ iliştiirmek

bağrına basmaq ~ quçaqlamaq

ıntılmaq = tırışmaq

gizli = sırlı

keri keçmek = artqa qaytmaq

imaye = qorçalav

Metin üzerinde sualler:

1. Server ne için azbarda mırıldap otura edi?
2. Anasının Serverge cevabını tapıp oquñız.
3. Serverniñ anası qızı Levizanı ne için imaye ete?
4. Leviza odasında ne yapa, qayda ketmege azırlana?
5. Pencereden Serverge aptesi nasıl olup köründi? Bunı ikâyeden tapıp oquñız.
6. Server Leviza aptesi için ne yaptı?
7. Leviza çeçeklerini eline alğan soñ qardaşinen olup keçken dialognı oquñız.
8. Serverniñ 'Elbet de, çanta eski olsa, 'eki' olur' degen sözlerinden razısınıñız mı?
9. Etraftaki tabiatnıñ güzelligini tasvirlegen parçanı tapıp oquñız.
10. Leviza nasıl qız olğanını tasvirleñiz.
11. Serverniñ areketlerini begendiñiz mi?
12. Begengen parçañıznı ikâyeteñiz.

‘Qorantada ana ile bala, qardaşlar arasında nasıl munasebetler qurulmaq kerek?’ mevzusunda ağızaviy çıqış azırlañız.

Qoşma malümat

E. Amit aqqında

Mustaqil oquv için

Halilniñ oyları

İdris Asanin

Beşincige baram men,
Kirdim on yaşına.
Endi büyük hayallar
Dolanalar başımda.

Olp cesür kosmonavt,
Kâinatta uçsamı...
Seyaatçı olıp men,
Okeanlar aşsamı...

Ya bir şair olsam da,
Aqiqatnı yırlasam...
Vatanıma, halqıma
Yañı ömür sırlasam...

Babam sezip oyumnı,
Dey:
– Özüñni aldama.
Kün evelden aşıqıp,
Kâinatta yaldama.

Eñ yahşısı – eger sen
Alâ alsañ dersin.

Oquv, ilim, ünerde
Qalışmasañ kimseden.

İlim barda – qaruv bar,
Küçlü olur bilegiñ.
Angi yolnen ketseñ de,
Aqqa döner tilegiñ’.

Doğru niyet – yahşı şey,
Baba sözün tutam men.
Kelecekke yol salam,
‘Alâ’ alıp dersimden.

Luğat: kosmonavt = kâinatçı

salmaq (şive) = qoymaq

Ana tiliniñ emiyeti

Aşağıdaki fikirlernen razısız mı?

- Biz ana tilimizni bilmek kerekimiz, bu bilgi bizge ömür boyu yardım eter.
- Qırım tatar tili derslerinde fikir etmege, fikirlerimizi doğru, açıq-aydın, hatasız ifade etmege ögrenemiz.
- Qırım tatar tili bizge vatanperverlik duygusını aşlay.
- Qırım tatar tili yardımınen başqa türkiy halqlarınıñ vekillerinen qonuşa bilemiz.

■ 1-iş. Metinni oquñız.

Qırım tatar tili – qırım tatar halqınıñ milliy tili, türkiy tiller gruppasına kire. Bizim tilimizniñ çoq asırlıq tarihi, medeniyeti ve yazısı bar. Ulu qırım tatar yazıcıları ve şairleri öz eserlerini qırım tatar tilinde yazğanlar. Diger tiller kibi, qırım tatar tili de halqınıñ tarihi ve medeniyetini, maneviy ayatını, ananeleri ve turmuşını aks ettire. Milletniñ

eñ büyük degerligi – yazğan, laf etken ve fikir etken tilidir. *Fikir etken!* İnsannıñ bütün añlı ömrü ana tilinen bağıdır!

■ **Siz aşağıdaki fikirlernen razısızımı?**

- Qırımtatar tilini bilmek kerekim, bu bilgi maña ömür boyu yardım eter.
- Tez oqumaq, oqulğanı añlamaq, metinnen çalışmaq ayatta kerek olur.
- Qırımtatar tili derslerinde fikir etmege, fikirlerimni doğru, açıq-aydın, hatasız ifade etmege öğrenem.
- Qırımtatar tili maña vatanperverlik duyğusını aşlay, öz halqım ögünde mesülietimni is etmege yardım ete.
- Qırımtatar tili yardımınen başqa türkiy halqlarınıñ vekillerinen qonuşa bilem.

■ **2-ış. Devletimizde qırımtatarlarını tamır halqı dep tanığanlarını siz bilesizmi? Metinni oquñız.**

İnsan qaysı milletke mensüp olsa, şu milletniñ tili onıñ için tuvğan til ola. Devlet tili – belli bir devlette siyasiy, içtimaiy, iqtisadiy ve medeniy ayatta birleştirci rol oynayan tildir. Ukrainanıñ devlet tili – ukrain tilidir. Ukrain tili memleketimizniñ er bir müessesesinde kullanıla. Merkeziy gazeta ve mecmualar, qanunlar ukrain tilinde neşir etile.

Ukrainada er bir milliy azğınlıqniñ öz tuvğan tilini saqlap qalmağa aqqı bar, ve devlet buña kefillik bere. Tamır halqları, şu cümleden qırımtatar tiliniñ öğrenilüvi ve inkişaf etilüvi için şartlar yarata.

■ **3-ış. Metinni oquñız.**

Epiñiz ciddiyy yanaşıp, öz ana tiliñizni istek ve sevginen öğrenseñiz, doğru yazmağa da öğrenirsiñiz.

Öz fikirleriñizni ağzaviy ve yazılı şekilde doğru kullanıñız. Açıq-aydın ifade etmek için tuvğan tiliñizni öğreniñiz. Öyle ikâye etmek ve yaza bilmek kerekseñiz ki,

diñlegen ya da oquğan adam sizni em añlasın, em de oña meraqlı olsun.

Siz ana tilimizni qoşma öğrenmek içün malümatnı qaydan tapasız?

■ **4-ış. Aşağıdaki sözlerden cümleler tertip etip yazıñız:**

Qırımtatar tili, er kün, dersleri, ola, yektebimizde;
Çañ, kirdiler, balalar, qaqlğanınen, sınıfqa;
İsteseñ, temelli, oqu, bilmek, kitaplar, ana tilini;
Tilinde, Qırırmda, ve, neşir etile, mecmualar, qırımtatar, gazeta;

Çoq, tilimizniñ, asırılıq, bar, tarihi;

Añlı ömrü, bütün, bağı, ana tilinen, insanniñ;

Til, hazine, bitmez-tükenmez, tuvğan;

Kire, tiller, qırımtatar, gruppasına, türkiy.

■ **5-ış. Şiirni oquñız. Qızçıq çeçeklerni qayda cıyğanını ve kimge bağışlağanını öz sözleriñiznen yazıñız.**

Ayşeçik

Cıñız Dağcı

Bir kün saba Ayşeçik
Tüşti mektep yoluna.
Özen boyu ketkende,
Çeçek cıydı qoluna.

Mektebine barğan soñ,
Ocasını taptı o.
Çeçeklerni ocanıñ
Quçağına attı o.

(1939 s.)

■ **6-ış. Metinni oquñız. Müellifler kimge muracaat eteler?**

Balalar, epiñiz ciddiy yanaşıp, öz ana tiliñizni istek ve sevginen ögrenseñiz, doğru yazmağa da ögrenirsiñiz.

Öz fikirleriñizni ağzaviy ve yazma şekilde doğru şekillendiriñiz. Açıq-aydın ifade etmek için tuvğan tiliñizni ögreniñiz. Öyle ikâye etmek ve yaza bilmek kereksiñiz ki, diñlegen ya da oquğan adam sizni em añlasın, em de oña meraqlı olsun.

Böyle suallerge cevap beriñiz:

– Fikirlerini doğru şekillendirmek için qaysı qaidelerni qullanmalıımız?

– Qonuşqanda nege riayet etmelimiz?

■ **7-ış. Atalar sözlerini oquñız, manalarını añlatmağa tırışıñız.**

Bilgi aqqında atalar sözlerini köçürip yazıñız.

Sabırnıñ tübü – sarı altın.

Bilgisiz insan, qanatsız quş kibidir.

Olacaq bala areketinden belli.

Bilgen – bilgisine işanır, bilmegen – parmağını tişler.

Bilgi saibi bilgige toymaz.

Büyükke sayğı, küçükke sevgi.

■ **8-ış. Metinni oquñız.**

Til ögrenmek pek qolay. Bala 3–4 yaşında endi laf etmege bile. Aynı vaqıtta, til pek mürekkep, ğayet zengin, olduqça ifadeli ve er bir adamnıñ, bütün cemiyetniñ ayatınen er taraftan sıqı bağılıdır. İç kimse: ‘Of, bundan bir kün evel men, niayet, tilni ögrendim’,– dep aytıp olamaz. Til – bitmez-tükenmezdir!

- Siz metinniñ esas fikrini añladıñızımı? Tilni ögrenmek için bir kün, bir yıl yetermi? Siz nasıl netice çıqardıñız?
- Ağzaviy cevabıñız için 3–4 cümle tiziñiz.
- A, b, c ariflerinen başlanğan onar söz tapıp yazıñız.

- **9-iş.** İbretli ikâyeni oquñız. İkâyeniñ esas fikrini ifadeleñiz.

Ocağa talebeler nege kerek?

Talebelerniñ oqumaq içün ocağı olsa, ocanı aysa kim öğretir? Yoqsa oca başqa bir şeyge öğrenmeymi?

Buña oca şöyle cevap berdi:

– Öğrene, elbet öğrenene. Tamam buña oña talebeler berildi.

- Saygılı talebeler! Siziñ fikriñizce, ocalar sizden nelerni öğrenene ya? Buña er biriñiz cevap tapıp, sınıfta onı seslendirin.

Ev vazifesi. Ocaniñ tevsiyesine köre ev vazifesini saylap alıñız.

- **1-iş.** Metinni oquñız, defteriñizge köçürüp yazıñız. Metinni tafsilâtlı (demek bazı müim yerlerini açıqlap) ikâye etiñiz.

Tuvğan til

Bizim tuvğan tilimiz – qırımtatar tili. Onda ne qadar ötkür sözler bar! Qırımtatar tili zengin, dülber. Sözlerde qartallarnıñ seslerini, özençiklerniñ şırıltısını eşitmek mümkün. Bu tilda Aşığı Ümer ğazellerini yarattı. Noman Çelebicihan ‘Ant etkenmen’ şiirini yazdı...

Yu. Qandım

İzaatlı luğat

Ğazel – bu ...

- **2-iş.** ‘Ocağa talebeler nege kerek?’ ibretli ikâyeni öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.

- 3-ış. Emil Amitniñ 'Çanta' ikâyesini qısqadan ikâye etiñiz.
(Evde ya da özara) dialognı oyun şeklinde keçiriñiz.

Siziñ bugün kaç dersiniz
bar edi?

Bizim bugün 5 dersimiz
bar edi.

Derslerde ne yaptınız?

Oquy, yaza ve saya edik.

Oca ne yaptı?

Oca yañı malümatnı añ-
lattı.

Ya talebeler şu vaqıtta
ne yapa ediler?

Talebeler ocanı diñley
ediler.

Soñ ne oldı?

Soñ oca talebelerden ne
añlağanlarını soradı.

3-nci afta

O nedir?

Üsein Şamil Tohtarğazı

Bundan soñra onsuz ayat olmayacaq,
Onıñ ile açılan gül solmayacaq,
O olan yerde zuluma yer qalmayacaq,
O – oquvdir ki, çocuqlarınıñ malıdır,
O – ilimdir ki, insanınıñ kemalıdır!

Nerde olsa onıñ iledir saadet,
Er şeyden artıq oña vardır riayet,
Onsuz millet mahv olacaqtır, niayet,
O – oquvdir ki, insanlarınıñ malıdır,
O – ilimdir ki, milletniñ kemalıdır!

Onıñle yapıldı telefon, telegraf,
Demir yollar, parohodlar, türlü nizam,
Onıñ için yaratmış bizleri tabiat,
O – oquvdir ki, çocuqlarınıñ malıdır,
O – ilimdir ki, insanınıñ kemalıdır!

O keser tamarını er zilletin,
Yer gider dini ve islâmiyeti,
Diregidir semalarınıñ ve yerniñ,
O, bitirir keregini er milletin,
O – oquvdir ki, insanınıñ malıdır,
O – ilimdir ki, milletniñ kemalıdır!

Dünya onıñ elinde döner-dolanır,
Cümle halqı kendi elinde qullanır,
Onsuz adam nereye varsa horlanır,

O – oquvdur ki, çocuqlarınñ malıdır,
O – ilimdir ki, insanınñ kemalıdır!

Amerika onıñle qazandı şüret,
Avropalı oldı bar dünyaya ibret,
Nedir elektrik, acayip bir quvet,
O – oquvdur ki, çocuqlarınñ malıdır,
O – ilimdir ki, insanınñ kemalıdır!

Odır bizim raat olmamıza sebep,
Çalışırsaq, onı bize verir mektep,
Fenden eyi olmaz iç bir başqa meslek,
O – oquvdur ki, çocuqlarınñ malıdır,
O – ilimdir ki, insanınñ kemalıdır!

Luğat:

saadet = bahıt

sema = kök

dolanmaq = aylanmaq

zillet = aşalav, mashara

zulum = zorbalıq

insanınñ kemalı = insanınñ mükemmeligi

mahv olacaq = yoq olacaq

meslek = zenaat

parohod = vapur

oldı ibret = *mında*: oldı nümüne

şüret = şan

Şive sözleri: çocuq – bala, var – bar, verir – berir,
nerde – ne yerde, açılan – açılğan, olmayacaq – olmaycaq,
bize – bizge, yaratmış – yaratqan, bize – bizge, çalışırsaq –
çalışsaq, olmamıza – olmamızğa, tamar – damar *kibi*.

Suallerge cevap beriñiz.

1. Üsein Şamil Tohtarğazınıñ ‘O nedir?’ şiiri ne aqqında?
2. İlim, oquv insaŋa ne bere?
3. Oquvsız, ilimsiz insan nasıl yaşar edi?
4. Şiirde ilimniñ nasıl yeñişleri aqqında ikâye etile?
5. İlim, bilgi, oquv insanınıñ nasıl olmasına sebepçidir?
6. Mektep insaŋa ne bere?
7. Şiirniñ er bir sutunında tekrarlanğan satırlarını tapıp oquñız. (*Malümat için:* sutunlarınıñ soñunda aynı bir satırlar tekrarlanuvı usulı, olarnıñ müimligini qayd ete. Faqat olar yañı mündericesini qoşmay.) Şu sözlerniñ masasını añlatıñız.

Qoşma malümat

Ü.Ş. Tohtarğazınıñ [yuqarıda berilgeninen beraber] ‘Ne kerek?’, ‘Çocuq, git mektebe!’, ‘Oqumaq ister!’ kibi şiirleri, mahsus balalar için yazılıp da, halqını ilimge, bilgige davet eteler. Olar caillikten qurtuluv mevzusına aitler. Müellif balalarğa muracaat ete, çünkü olar halqını kelegegidir.

Şevket Yunusovdan

Mustaqil oquv için

Çocuq, git mektebe!

Üsein Şamil Tohtarğazi

Oqu, cail qalma,
Dünyada hor olma,
Ceennemde yanma,
Müfhitlere qanma!
Çocuq, git mektebe,
Bulursıñ mertebe!

Yazı yazmaya ögren,
Yazıdır işi gören,
Odır yemek veren,
Seni güzel gören.
Çocuq, git mektebe,
Ara bul mertebe!

Dünyada er şey çoq,
İlimsiz, emek yoq,
Bilen er daim toq,
Deme sıcaq-suvuq. Cailliktir azap.
Çocuq, git mektebe,
Aq verir mertebe!

İster iseñ savap,
Çalış, öğren esap.
Hazinedir kitap,
Çocuq, git mektebe,
Var, qazan mertebe!

Onsız dünya harap
Olurdu, bil sorap.
Ocañdan al cevap,
Bil, ol alicenap.
Çocuq, git mektebe,
Andan al mertebe! 1909 s.

*** Şiirde rastkelgen şive ve laqırdı sözlerine misal ketirip, olarnıñ edebiy şeklini tapıñız.**

Qonuşuv qaideleri

Qonuşuv qaidelerini biliñiz

Adamlar sizni daa yahşı añlasınlar dep, qonuşuv qaidelerine emiyet beriñiz.

Diger adamlarnıñ işlerini sorañız, bunu samimiylik ile yapıñız.

Yahı diñleyici oluñız. Yahşı laqırdı etken degil, yahşı diñlemege bilgen yahşı subetdeş sayılğanını unutmañız.

Muqayt olıp tenqit etiñiz. Baştta öz yañlıqlarınıñ aqqında laf etip alıñız, tek soñ ise digerlerniñkisini doğrudan-doğru degil, vastalı kösteriñiz.

Özüñizni yükseltmey, nazik, sakın, işançlı laf etiñiz.

Adamlarını maqtañız. Adamlar aqqında tek yahşı tüşüniñiz, olarğa işanıñız.

Qavğa-dava çıqarmañız. Başqa adamnıñ fikrini ürmet etiñiz.

Külüñiz, biri-biriñizge tebesüler bağışlañız! Siz külümsireseñiz, sizge de cevap etip külümsirerler.

Qaidelerni oquñız. Defterge tek resimlerde olğan qaidelerni yazıp alıñız.

■ **1-iş. Metinni oquñız. Mündericesi boyunca misaller ketirmey sualler tiziñiz. Metinge serleva beriñiz.**

Dostuñnı qolaysız bir vaziyetke qoymaq olmay. Dostuña qıyın becerilecek ricalarnen bulunma. Arqadaşnıñnıñ, yardım etip olamağanı içün, qabaat duyğusu peyda olur. Yardımğa pek sıq muhtac olma. Erte-keçmi, dost bundan bezer. Vadesini eda etip olamasañ, söz berme, akis alda dostuñnıñ senden közü qaytır. Can ağırtıcı lağaplar qoyma, beden nuqsanlarından külme, sayğısızlıq bildirme, terseyme.

■ **2-iş. Til nedir? Bu fikirlernen razısıñızımı? Begengen cümle ni köçürüp yazıñız ve ezberleñiz.**

a) Til – insanlar arasında qonuşuv vastası.

b) Tilde halqñnıñ tarihi, medeniyeti ve urf-adetleri öz aksini tapa.

c) Til qonuşmaq, fikir etmek ve öz fikirlerini ifade etmek içün kerek.

■ **3-iş. Metinni oquñız.**

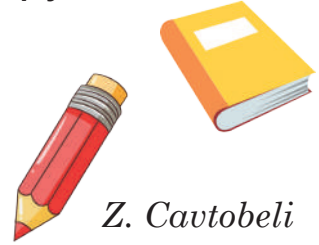
Zemaneviy adamğa kitap kerekmi? Elbet de, kerek! İnsanlar kitap oqup, öz bilgisine bilgi qoşalar. Özünüñ söz

baylığını arttıralar, bilgi dairesini genişleteler. Kitap oquv miyimizni çalıştırta, tüşünmege ögrete, tasavur ve fikir etöv qabiliyetimizni inkişaf ettire. Bundan da ğayrı, kitaplar oqusañız, doğru yazmağa öğrenirsiñiz.

■ Zemaneviy adamğa kitap kerekmi? Cevapnı kitaptan tapıp yazıñız.

■ **4-iş. Tapmacalarnı oquñız. Cevaplarını resimlerge baqıp tapıñız. Defteriñizge tek fiillerni köçürüp yazıñız.**

Terek de degilim, yaprağım bar.
Kölmek de degilim, tikişim bar.
İnsan da degilim, laqırdı etem.
Ocaday er kimge aqıl ögretem.

Z. Cavtobeli

Santıraç – esapqa, yolaqlı – yazığa.
Bu – qaya sızıqlı, onda yazmağa zevqlı.

Qap-qara bir oğlançıq
Ağaç urba içinde.
Burnı tiyse iz qala
Beyaz kâğıt üstünde.

B. Mambet

■ **5-iş. Kitap aqqında atalar sözlerini oquñız, defteriñizge köçürüp yazıñız. Olarnı nasıl añlaysız?**

Bir kitap biñ adamnı ögrete.
Eñ yahşı dost – kitaptır.

■ **6-iş. Metinni oquñız.**

Sözler, sözler, sözler... Mektepte sen çoq sözlerni oqumağa ve yazmağa öğrenesiñ. Bir sıra sözler ayrı predmetlerni bildire: top, terek, kitap, masa. Diger sözlerniñ ise abstrakt (mücerret) manası bar: meramet, dünya, tabiat. Sen daa çoq yañı sözler öğrenirsiñ, olarnı añlap başlarsıñ. Er yañı oquv yılı saña çoqtan-çoq acayıp sırlar açar. Dünya

pek büyük, mürekkep, türlüdür. Sen de onı öğrenirsiñ. Neçün? Çünki bu – meraklı!

Aşağıdaki sıralarnı devam etiñiz.

Ayrı predmetlerni bildirgen sözler: top, terek, kitap, ...

Mücerret (abstrakt) sözler: meramet, dünya, tabiat, ...

Tabiat adiseleri: yağmur, yıldırım, kök quşağı, ...

Bilgeniñiz kibi, elli yıldan ziyade sürgünlükte yaşağan halqımız nice qıyınıqlarnı, facialarnı başından keçirdi, azaplar çekti. Uzun yıllar devamında ana tilinde ne mektep kördi, ne de kitap. Lâkin, buña baqmadan, tilini ğayıp etmedi. O devirniñ qırımtatar balaları rus, özbek, qazah mekteplerinde oqusalar da, qorantalarında ana tilinde, öz şivelerinde laqırdı ettiler. Böyleliknen, tilimiz ölmedi, yaşadı!

Zakir Qurtnezir

- Müellif beyan etken fikirler sizge añlayışlımı? Öz tüşünceleriñiznen paylaşsañız.

■ 7-iş. Metinni oquñız. İnsan etraftaki adiselerni nasıl añlata bile?

Mektepte balalar bir çoq fen öğreneler: nebatşınaslıq, ayatfenlik, himiya, coğrafiya, fizika. Bu fenler tabiat qanunlarını ve onıñ sırlarını aça. Etrafımızda ne olsa, onı añlay ve añlata bilemiz. Ayvanlar çapa. Uçaqlar uça. Özenler aqa. Demir küneş nurlarından qıza. Suv, qaynağanda, buvğa çevirile. Yağmur başlanmazdan evel kök güdürdey, yaşın yaşnay. Küneş nurları içinde kök mas-mavı, çabaq qırmızı ola.

- Defteriñizge geniş olmağan cümlelerni köçürüp alıñız. 1, 2-ci cümlelerden isimlerni saylap alıñız.

■ 8-ci iş. Oquñız. Absatslarnı manalarına köre doğru nevbette köçürüp alıñız. Metinniñ bütününi ikâye etmek için, mündericesine bir sual beriñiz.

Babam ketirgen kitap

a) Kitapnıñ ayatı ormanda başla. Başta terekni keseler, onı fabrikağa alıp keleler. İşçiler onı pıçalar, pişireler, kâğıt hamırı yasaylar. Soñra kâğıt hamırını ince yolaqlar etip cayarlar, rulonlarğa saralar.

b) Babam maña yañı kitap alıp keldi. Kitaptaki resimlerni közden keçirdim.

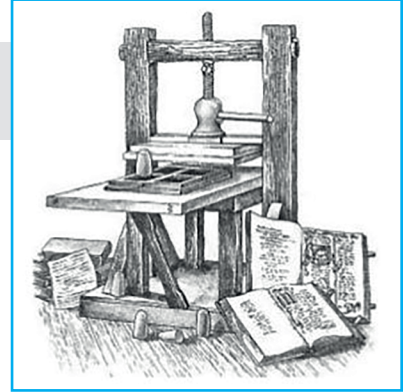
c) Azır kâğıt neşriyatqa kelip tüşe. Mında cıyuv, basuv, cıtlav tsehleri bar. Andan kitap kütüphaneye, tükânğa, soñra oquycığa barıp tüşe.

ç) Aslında kitap qaydan keldi? Böyle mücizeni kim tüşünipti?

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

- 1-ış. 'Babam ketirgen kitap' ikâyesini tafsilâtlı ikâye etiñiz.
- 2-ış. Üsein Şamil Tohtarğazınıñ 'O nedir?' şiirini ifadeli oquñız.

Dialognı oyun şeklinde keçiriñiz.

Kütüphanede

Selâm aleyküm, Aliye hanım!

Aleyküm selâm, Anife.

Men yañı bir kitap oquycaq, bunı ise qaytaracaq olam.

Kitapnı begendiñmi?

Ebet, pek begendim.

Onıñ serlevası nedir?

‘Qırımtatar halq masalları’.

Angileri aqlıñda qaldı?

Men türlü-türlü masallarnı oqudım...

Ya bugün ne alacaq olasıñ?

S. Üseinovniñ şiirlerini.

E, bar. Pencere yanındaki paflarğa barıp al. Seyran
ocanıñ kitapları üçünci rafta. Özün tapıp olursıñmı?

E, taparım. Sağ oluñız.

4-nci afta

Küz

A. Veliyev

Küz keldi, turnalar cenüpke uçalar,
Yapraqlar sararıp, zeminge tüşeler.
Artından qış kelir, soñ ise gür baar,
Küz keyfi qalbime bağışlay neşeler.

Yapraqlar töküle bağça ve bağlarda,
Qalplerde de güya töküle yapraqlar.
Ballanğan almalar, yüzumler, meyvalar
Küç bere bizlerge, daa güzel ne bar?

Terekler qaç türlü boyanen boyalğan,
O qadar boyanı olar qaydan alğan?
Küz keyfi mücize, aqransız, pek dülber.
Oña teñ kelalmaz atta ki lâleler.

Küz keldi, turnalar cenüpke uçalar,
Yapraqlar sararıp, zeminge tüşeler.
Artından qış kelir, soñ ise gür baar,
Küz keyfi qalbime bağışlay neşeler.

Luğat:

aqransız = bir şeyge beñzemez manasında
gür = *mında*: coşqun
zemin = yer
mücize – *диво*
neşe = quvanç, sevinç
teñ kelalmaz = bir (aynı) olamaz

■ Sual ve vazifeler:

1. Şiirni ifadeli oquñız.
2. Yıl mevsimleriniñ biri-biri artından kelgen sırasını tapıñız.
3. Şairniñ qalbine neler neşe bağışlay?
4. Küzde bağ-bağçalar insanğa nasıl *küç bere*?
5. Berilgen sıfatlarını oquñız. Küz renklerini bildirgen sözlerni qayd etiñiz.
Mavı, beyaz, portaqal tös, qırmızı, sarı, qara, qaverenki, mor, kül tös, qoyu qırmızı.
6. Şair küz keyfini nasıl çeçeklennen teñeştire?
7. 'Zemin' sözüne manaca yaqın olğan sözlerni tapıp oquñız.
Seyyare, topraq, bostan, bağça-bağ,
8. 'Renkli yapraqlar' kibi serleva şiirniñ nasıl dörtlü-gine kelişe?
9. 'Qalplerde de güya töküle yapraqlar' cümlesini añlatqan satırını belgileñiz
10. Aşağıdaki resimge şiirniñ angi dörtlügi kelişe?

Qırımtatar elifbesi

Elifbeniñ ariferinen tanış oluñız. Olarnı doğru aytıñız. (Buña sizge astlarında berilgen transkripsiya belgileri yardım eter.)

A a	B b	C c	Ç ç	D d	E e	F f	G g
[a]	[be]	[dʒɛ]	[tʃ]	[de]	[ɛ]	[fe]	[gɛ]
Ğ ğ	H h	I ı	İ i	J j	K k	L l	M m
[ɣw]	[he]	[w]	[i]	[ʒe]	[kɛ]	[lɛ]	[me]
N n	Ñ ñ	O o	Ö ö	P p	Q q	R r	S s
[ne]	[ɲe]	[o]	[ø]	[pe]	[q]	[re]	[se]
Ş ş	T t	U u	Ü ü	V v	Y y	Z z	
[ʃe]	[te]	[u]	[y]	[v]	[je]	[ze]	

Ariflerniň yazı şeklinen tanış oluňiz.

A a B b C c Ç ç D d E e F f G g
Ğ ğ H h I ı İ i J j K k L l M m
N n Ñ ñ O o Ö ö P p Q q R r S s
Ş ş T t U u Ü ü V v Y y Z z

■ **1-iş. Metinni oquňiz. Defteriňizge köçürüňiz.**

İlk küz ayınıň başından avarlar yavaş-yavaş daa da suvuqlaşa. Saba turğanda otlarnıň üstü aňarip başlağanı közge taşlana. Ava taze. Gölçikler yapraqlarnen tolup qala. Küz yağmuru sepeley. Yazda yağmur tez keçe. Küzde ise yağmur sıq-sıq yağa, topraqlar eppeyi waqıt sılaq qala. Yeller de toqtamay ese ve urluqlarnı uzaq-uzaqlarğa alıp kete. Tarlalar da yavaş-yavaş sararip başlay. Yalınız çam ve narat terekleri yeşerip tura.

■ **2-iş. Şiirni ifadeli oquňiz, özüňizni seslerniň tilimizge has telâfuzına alıştırıňiz.**

Küz

Küz kelgende ese yeller,
Sıq-sıq yağa yağmurlar.
Derelerden aqa seller,
Töküleler yapraqlar.

Sarardılar bağ-bağçalar
Uçıp ketti turnalar.
Biznen qaldı boztorğaylar,
Çavkeler ve qarğalar.

Ses ve arifler

Qırımtatar elifbesi 31 ariften ibaret.
Yazıda olar 8 sozuq ve 23 tutuq sesni bildire.

â arfi elifbege kirsetilmegen, çünki o, alınma, arap ve fars tillerinden kelgen sözlerde rastkele.

Sozuq sesler

a, e, ı, i, o, ö, u, ü – sozuq seslerni bildirgen ariflerdir.

a, ı, o, u – qalın sozuqlarnı bildirgen arifler.

e, i, ö, ü – ince sozuqlarnı bildirgen arifler.

o, u, ö, ü – dudaqlı sozuqlarnı bildirgen arifler.

■ **3-iş. Metinni oquñız. Metinniñ mündericesine sualler beriñiz.**

Serin taze küz avası dım ormannıñ qoquqlarinen tolu. Ortalıqta quşlarnıñ yañğıravuş çiviltisi yayray. Salqın yelçik qocaman terekleriniñ yapraqlarinen yengil-yengil oynay. Göñül hoşnut duyğularnen tolıp-taşa. Qırımniñ tabiatinen sanki quçaqlaşasıñ. Dağ içinde yayrağan küneşli sesler yürekni coştura.

G. Üseinova

■ **4-iş. Şiirni ifadeli oquñız. Defteriñizge köçürñiz.**

Altın küneş saqlana
Bulutlarnıñ artına.
Kökler küskün, yer külmey,
Quşçıqlar ep ağlana.

Yeller ese, duvulday,
Yapraqlarnı quvalay.
Qaçışsalar yapraqlar,
Yel olarnı obalay.

Odabaş

■ Sözlerde sozuqlar qaysı nevbetke esaslanıp rastkele? Ya dudaqlı sozuqlarnı qaçıncı ecağace rastketirmek mümkün? Tüşünceleriñizge esaslanaraq, ocañıznen beraber neticeler çıkarıñız.

Sozuq seslerniň hususiyetleri

A arfi daima [a] sesini bildire: alma, taraq, qan.

O arfi daima [o] sesini bildire: o, qol, olmaq.

E arfi ince [ɛ] sesini bildire: tez, er kes, kemane.

I arfi qısqa [ɯ] sesini bildire: Qırım, qış, tış.

İ arfi söz başında ve Y arfınıň ögünde ince [i] sesini bildire: ikmet, iklim, arbiy. Qalğan allarda ise [i] ve [ɯ] arasında aytilğan, yani tar [i] sesi şeklinde rastkele: deňiz, Keriç, kirpi.

U arfi tek söz başında ve birinci ecada daima [u] sesini bildire: ufaq, tuz, quwet. Çoqusı qalğan allarda ise qısqa [u] ve [ɯ] arasında aytilğan ses kibi kelir: odun, çoqusı, yuqu; *lâkin* tavuq, uzun. (Soňki telâffuz tek ikinci ecalarğa hastır.)

Ö arfi tek *d, t, s, ç* ariflerinden soň [ø] kibi aytila: söz, töpe, çöl. Qalğan allarda ise [o] kibi kelir: kök, ömür, köy; *lâkin* kör (sıfat) – kör (fiil) (Sözlerniň manasını ayırmaq içün telâffuzı ayrı ola.)

Ü arfi söz başında ve birinci ecada *d, t, s, ç* ariflerinden soň [y] sesi ni bildire: üç, tüş, süt, dünya. Qalğan allarda [u] sesini bildire: küç, yüzüm, güzel. İkinci ecan başlap ise o, çoqusı allarda [u] [ɯ] arasında aytilğan bir ses kibi kelir: küçlü, ömür, *lâkin* tüşünmek, tüşürmek.

■ 5-ış. Metinni oquňız. Qayd etilgen sozuqlarniň telâffuz hususiyetlerini aňlatıňız.

Yağmurlı ve suvuq bir küz. Eki afta qadar Aqmescitte qalğan soň köyümüzge kettim. Başı dumanlı Çatırdağ artta qaldı. Aluştağa engenimizde Demirciniň damları qararmaqta, sakinleşken deňizniň artında ufuqlar ince bir sisnen (dumannen) örülmekte. Aqşam olmaqta...

Cıngız Dağcı

■ 6-ış. Metinni oquňız. Defterde 5–6 sozuqniň hususiy telâffuzını böyle şekilde kösteriňiz: *tereklerni/i/ñ, t/ø/kt/i/ler, v/ɛ/ ve il*.

Qışnıň arfesi. Küneş qadrini coydı. Endi selbi tereklerini boyundan yuqarı köterilmege küçü yetmey. Künler qısqardı, geceler uzandı. Erte qaranlıq basa, keç taň ata.

Ava suvudı. Terekler yapraqlarını töktiler. Tek selbilerniñ töpelerinde bir qaç keçikip qalğan öksüz yapraqlar teprenmekte.

Qarılğaçlar ve sığırçıqlar erte yarıq cıllı diyarlarğa yol aldılar. Turnalar da olarniñ peşinden uçıp kettiler.

Tair Halilov

■ **7-ış. Metinni oquñız.**

Ormanda küz

Küzde orman ne de güzel! Aqqayınlar altın tüslü anterler kiygenler. Qaşıq ağaçniñ yapraqları allandılar. Emeniñ sıq yapraqları ise baqır tösüne bürüngen. Quruğan yapraqlar ayaq astında şıtırday. Tek çam ve naratlar kene de yem-yeşil turalar. Ya ormandaki mantar bolluğına ne dersiniñiz! Olar endi çoqtan berli mantarcılarını bekleyler!

- Şu metin yardımınen dudaqlı seslerni qullanuv hususiyetlerine barıp yetiniñiz:

Olar ekseriyette qaçınıcı ecada rastkele bile? Ekinci ecada olarniñ yerine qaysı dudaqsızlar ola bile? Üçünci ecada ne vaqt olabilirligini ise siz ocadan soray bilesiz.

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

Leylekler uçıp kelirler

Tair Halilov

Yolnıñ eki çetinde gür ve yüksek selbiler öseler. Evi-mizniñ qarşısındaki bir selbiniñ ucu qırıq. Terekniñ qırıq ucunda leylekler yuva yasağanlar... Baarniñ başında leylekler özleriniñ yuvasına qayıtıp keleler, onı közden keçire, soñra tüzeteler.

Biz anammen leyleklerni quvançnen qarşılap, olarğa: “Bizim leylekler”, – deymiz.

Leylekler yuvalarını tamir etip yerleşken soñ, çoq keçmey, dünyağa leylek balaları keleler. Olar kün-künden öse, tük çıqara, qanat kerip başlaylar. Biraz ösken soñ, qorqmay, yuvanıñ kenarından yolğa baqıp turalar. Olarnıñ uçmağa ögrenenlerini körip: “Uçmaq zevqlı şey olsa kerek”, – dep suqlana edim.

Qanatları pekingen soñ, yaş leylekler, büyüklerge qoşulıp, bütün künlerini pirniç tarlalarında keçireler.

Yavaş-yavaş küz kelip yete. Suvuqlar yaqınlaşa, leylekler sıcaq memleketlerge uçıp keteler. Men olarnıñ artından baqıp, qanatım olmağanına, leyleklernen beraber uçıp ketalmağanıma tarsıqam.

Kene dağlar ve çöllər yeşerecegini ve leylekler qayıtıp keceklerini bekleyim. Leylekler uzaqlardan mıtlaq qayıtıp kelirler.

Luğat:

yeşerecek = yeşil olacaq

qırıq = sınıq

pekinmek = qaviy, sağlam olmaq

tarla – поле

selbi – тополя

suqlanmaq – по-доброму заздріти, захоплюватися

tamir etmek – ремонтувати

tük çıxarmaq – оперитися

çöl – степ

Sualler ve vazifeler:

1. Metinde kimniñ adından ikâye etile?
2. Leylekler yuvalarını qayda yasağanlar?
3. Baarde quşlar yuvalarını ne yapalar?
4. Leylek balaları öskenleri aqqında cümlelerni tapıp oquñız.
5. Qanatları pekingen soñ yaş leylekler ne yapalar?
6. İnsanlar ne içün quşlarğa “bizim leylekler” deyler?
7. Metinge kelişken serlevanı tapıñız.
 - a) ‘Leyleklerniñ yaşayışından’
 - b) ‘Leyleklerniñ yuvaları’
8. Küz mevisimini tasvirlegen cümlelerni tapıp oquñız.
9. Cümlelerni devam etiñiz
 1. Evimizniñ qarşısında selbiniñ qırıq ucunda ...
 2. Yaş leylekler, qanatları pekingen soñ, ...
 3. Küzde, suvuqlar yaqınlaşqanda ...
10. Resimge kelişken abzatsını tapıp oquñız.

Tutuq sesler

Qırımtatar elifbesinde 23 tutuq bar. Olar tek yañğıravuç ya da sağır olur. Çoqusı çiftlidir: *b-p, d-t, g-k, ğ-q* (bular sözlerde biri-birinen nevbetleşe bile), *v-f, j-ş, c-ç, z-s*.

Çiftsiz yañğıravuç tutuqlar bulardır: *l, r* (olar qattı ve yımşaq olur), *m, n, ñ*.

Y – yarım sozuq ses.

k ve *g* tek ince sozuqlarnen beraber kelir: köz, gül, kim.

q ve *ğ* tek qalın sozuqlarnen beraber kelir: qan, ğurur, Qırım.

- **1-iş. Metinni oquñız. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıp alıñız. Küz tabiatını tasvirlegen cümlelerni köçürüp yazıñız.**

Küz. Tereklerniñ yapraqları sararıp, töküle başladılar. Kök qubbesi qara bulutlarnen qaplı, yağmur yağmay, daima salqın yeller ese.

Bugün Kerim ve Reyan qopqa, sepetlerini alıp, Yunusniñ maşinasinen dağğa, qızılçiq ve findıq cıymağa kettiler. Olar evden çıqqanda, küneş deñiz artından yañıçiq köterile başlağan edi. Kerim qayda ketmesin, Reyannı daima özünen beraber ala.

İbrahim Paşı

- **2-iş. Şiirni ifadeli oquñız.**

Oktâbr

Ziyadin Cavtobeli

Bulutlar dolana, kök yüzü qarara,
Ese salqın yel, yapraqlar sarara.
Kün biraz qısqara, geceler uzana,
Kâ yağa yağmurlar, soqaqlar suvlana.
Bağçada meyvalar, bağlarda yuzumler:
‘Bizlerni qaldırmay, tez cıyıp alıñ!’ – der.

- **Şiir qaysı devirde yazılğanını añağandırsız?**

Neden? Şöyle malumat ile tanış olsañız.

Qırım tatarlarnıñ taqviminde aylar türlü adlandırıladi: arapça (moarem, sefer, rebil evel...), Avropa ve rus tilleri vastasinen kirgen sözler ile (yanvar, feral, mart...). Soñki devirde halq adlarını keçilgeni közetile, yani:

yanvar – ilk qış,

fevral – kiçik,

mart – saban,

aprel – çeçek,

mayıs – quralay,

iyün – ilk yaz (oña kiraz da deyley)

iyül – oraq,

avgust – arman,

sentâbr – ilk küz,

oktâbr – orta küz,

noyabr – boş,

dekabr – ilk qış

■ Bundan ğayrı, misal içun quralay – er Őey bir tertipke, bir yolğa qoyulğanı, qurulğanı içun oyle adlandırıla. Ya qalğanlarının adı neden peyda olğanını aňlağandırırsız?

■ **3-iŐ. Metinni oquňız.**

Latin elifbesi

Arap elifbesiniň 4 turlu Őekli basma tehnikasında qıyınlıq doğurması, onı oğretuvniň ve oğrenmekniň zorluğı ve sozuq seslerniň arap elifbesinde olmayuvı kibi eksikliklerni kozde tutaraq, arap elifbesini etke taŐlap, turlk-tatar halqları arasında latin elifbesini cayratmaq ve Őu elifbeni qabul etmek aqqında pek çoq kimseler ortağa ıqtı. Bunıň qattı tarafdarı olaraq Azerbaycanda Ağam-Ali oğlı, Qırım-da Asan Sabri Ayvazov ve baŐqaları bu iŐ oğrunda çalıŐa ediler. Latin elifbesine qarŐı olğan yazıcılardan qazanlı Alimjan İbragimov ve qırımlı Temircan OdabaŐlar edi. Kütleniň ekseriyeti de arap elifbesini saqlamaqniň tarafdarı edi. Gazeta saifelerinde pek çoq munaqaŐa, dava ve tenqitler devam etip turdı.

Bakuda tatarlarınıň umumiy qurultayı olup, onda bulyuk professorlarınıň ıqıŐları diňlendi. Qurultayda qızğın munaqaŐalar olup keçti. Neticede latin elifbesi qabul etildi. Bundan soň latin elifbesi Qırım, Qazan, Orta Asiya ve Azerbaycan turlk-tatarlarınıň elifbesi olaraq qabul etildi.

Bütün gazetalar, kitaplar latin elifbesinde basıldı. Mekteplerde dersler de latin elifbesi ile alıp barıldı. Latin elifbesi uzerinde imlâ qaideleri yapıldı. Bolge ve merkezlerde elifbe qurultayında bu qaideler qabul etildi. Ocalarğa mahsus kurslar açılıp, bu qaideler oğretildi. Koyde merkezler açılıp, halqlarğa yaňı elifbe oğretildi.

1927 senesi endi Qırırında ve başqa cumhuriyetlerde latin elifbesine keilgen edi.

Abduraman Bari

Luğat:

munaqaşa = tartışma
kütleniñ ekseriyeti = halqıñıñ çoquşı
tenqit – *критика*
latinleştirüv = latin elifbesine keçirüv

Sualler:

1. İnsanlar ne için arap elifbesinden latin elifbesine keçmege qarar aldılar?
2. Latin elifbesiniñ tarafdarları kim edi?
3. Tatarlarınñ umumiy qurultayında nasıl neticege keldiler?
4. Qırımında latinleştirüv qaçıncı sene başlanğan edi? Buniñ için neler yapılğan edi?

5*. Yuz yıl evelki ve şimdiki latin elifbesine keçüv esnaslarında umumiy ve farqlayıcı çizgini tapıñız. (Buña ocañıznen beraber Kiriş sözni daa bir kere oqup, onıñ *maq-sadına* diqqat etiñiz.)

- **4-iş. Metinni oquñız. *-nen qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde köçürüp yazıñız. *Yapraqlar yerge tüşkenleri* aqqında cümlelerni tapıp, köçürüp yazıñız.**

Yavaştan* salqın yel esmege* başladı. Terekler* üstünde endi sararğan, bazıları ise qızarğan yapraqlar sağına-soluna* sallana* berip, biri-birilerine urulalar, soñ avada bir-qaç kere daire yasap, istey-istemey yerge* tüşeler. Öz* qısmetlerine* razı* olmağan kibi yerde de tınc* turmaylar*. Özlerini bir-qaç kere anda-mında* taşlaylar ve soñ yavaş* yerge yatıp qalalar. Yolcularnıñ ise* yapraqlarnıñ bu alından haberleri* yoq. Öz yollarından mağrur* keteler.

Naciye Ametova

- 5-iş. Metinni oquñız. Metinniñ mündericesine 3–4 sual berip yazıñız. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde köçürüp yazıñız.

Küzdeki orman

Küzdeki* ormanda özüñni ne de kederli duyasıñ*. Terekler üstündeki* renkli anterler endi tüşken*. Çıplaq çökürler arasından küneş özüniñ sönük* nurlarını* saça. Yüvezniñ qırmızı* salqımları bu nurlar astında parıldap*, közlerni quvandıra*. Yollarğa çubarlı* küz yapraqları tökülip* töşelgen. İnce ineli* naratlar* yeşillenip turalar. Saba ayazı* solğun ve yeşil* otlar üstünde* ağarıp* körüne.

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

6-ncı afa

Bazı seslerniñ telâffuz hususiyetleri ve olarnıñ transkripsiyası

Yuqarıda qayd etilgeni kibi, qırımtatar tilinde tutuqlarnıñ tek bazı sı yımşar, qalğanları ince sozuqlar yanında bile yımşamaz, yani: *bir, benim, göl, sene, şeer, çekmece, defter, ceviz, ve, yer, deñiz, kölmek* sözləri [bır], [mɛnım], [gol'], [sɛnɛ], [ʃɛɛr], [tʃɛkmɛdʒɛ], [dɛftɛr], [dʒɛvız], [vɛ], [jɛr], [dɛɳız], [kol'mɛk] kibi oqula ve il.

V arfi eki türlü ses yerine yazıla. Meselâ, *vazife* sözü [vazifɛ] kibi oqula, *suv, alıp baruv* sözləri ise [suw], [alı̄baruw] kibi oqula, yani [w] sesiniñ telâffuzında dudaq-tiş degil, tek dudaqlar iştirak ete.

H arfi, *q* ve *ğ* ariflari kibi, bir-eki istisnadan ğayrı (olarnı luğatta tapa bilesiñiz), sözlerde tek qalın sozuqlarnen beraber kelip, qattı telâffuz etile, meselâ: *halq* – [xalq], *hususiyet* – [xususijɛt], *hoş* – [xoʃ]. Lâkin alınma (esasen arap ve fars tilinden kelgen) sözlerniñ telâffuzında [h] sesi saqlana, böyleliknen yazılışı da eki türlü ola bile: *Alla* ve *Allah*, *sana* ve *sahna*, *baar* ve *bahar* ve dig.

Küz bayramı

Derviza – küz bayramı. Bu bayram ilk küzniñ 22-de gecesinen kündüzi teñ olğanda qayd etile. Bundan soñ tabiat quvetten kesile ve aqiqiy küz başlana. Bu maalde Küneş Başaq yıldız taqımına kire.

Derviza eki sözden ibarettir: ‘der’– qapı, ‘viza’– kiriş-ke ruhset demek. Yani başqaca aytqanda, derviza sözüniñ ‘yañı dünyağa kirmek’ degen manası bar.

Dervizağa nasıl azırlanıla? Eski zamanlarda, adet üzre, bayram arfesinde evler, azbarlar temizlene, tertipke ketirile edi. Ev bikeleri lezetli köbete, çiberekler pişireler. Evelleri bayram künü qızlar kiyinip-quşanğan tarlağa, bostañğa, bağ-bağçalarğa kül sepe, oğlanlar ise ahırlarnı temizlep, içini tütete ediler.

Adette, Derviza bir qaç köyniñ cemaatı tarafından teşkil etile. Bayram çeşme, özen ya da aziz yerler yanında keçirile.

Bayram başlanmazdan evel dualar oqula, qurbanlar çalna. Bayramda qızlar içün salıncaqlar qurula. Qadınlar ise bayırçıqtan elekni tığırtıp, o angi tarafqa yatacağına baqalar: elekniñ tübü kökke baqsa – bol bereket olacaq, başqa tarafinen baqsa – bereket az olur. Elek bir yanına turğan alda – aşıqlar ziyade ösip çıqacaq eken.

Derviza bayramında yırıcı ve oyuncılar, çıncı ve maneciler yarışlaşa, at qoşuları keçirile edi. Eski zamanlardan qalğan daa bir ananeviy yarış – küreştir. Küreş yarışı bugün de er kesniñ diqqatını celp ete. Bayramda uzaqqa taş atuv yarış da keçirilgen ve bu tek Dervizada olğan bir yarıştır. Taş atqan adam: ‘Qara künler taş qaytqanda qaytıp kelsinler’, – dep ayta edi. Dervizada mıtlaqa yarmalıqlar da ola. Bayram adet üzre Horan oyuninen bite. Bu oyun halqniñ birdemligini numayış ete.

Qadim zamanlarda Dervizada adamlar yayladan ketirilgen sürüni qarşılap, öz qoylarını alıp, çobanlarnen esaplaşa ediler. Bundan soñ ya yañı çobanni saylay, ya da eski çobanni qaldıra ediler. Dervizadan soñ ise toylar mevsimi başlana edi.

Luğat:

aziz = muqaddes, mubarek

aqiqiy = kerçek

ananeviy – *традиційний*

ahır – *стайня, конюшня*

tütetmek = tütünnen temizlemek

birdemlik = birlik

kül – *зола*

numayış etmek = köstermek

çeşme = çoqraq

çıñcılar ve maneciler = çıñ ve manelerniñ icra eticileri

ev bikesi – домохозяйка

Başaq yıldız taqımı = Qızı yıldız taqımı

Sualler ve vazifeler:

1. Derviza bayramı qaysı künü qayd etile?
2. 'Derviza' sözünüñ manası ne?
3. Halqımız eski vaqıtları bayramğa nasıl azırlana edi?
4. Bayramda qadınlar elekni nege tıǵırta ediler?
5. Derviza bayramında nasıl yarışlar keçirile edi?
6. 'Qara künler taş qaytqanda qaytıp kelsinler' ibareniñ manasını añlatqan satırnı oquñız.
 - a) qara künler iç de qaytıp kelmesinler;
 - b)
7. Qadimiy zamanlarda Derviza bayramında köylüler kimlernen esaplaşa ediler?
8. Cümlelerni devam etiñiz.
 1. Derviza bayramı başlanmazdan evel ...
 2. Qızlar kiyinip-quşanıp tarlağa, bostağa ...
 3. Tek Derviza bayramında uzaqqa ...
 4. Bayram künü köylüler yayladan ...
9. Küz yarmalǵında ekseriyette neler satıla edi?
10. 'Küz bayramı' metininden resimge kelişken cümlelerni tapıp oquñız.

PEKİTÜV

■ 1-iş. Metinni oquñız.

Çoq keçmeden Çatırdaǵnıñ başı tumanlar içinde ğayıp oldı, kök yüzü kirlendi, ve şeerge küzniñ ilk yaǵmuru yaǵdı. Yaǵmurdan soñ ruzgâr esti, ava suvudı, raatlıq bağçasında, uçuşqan quşlar kibi, yapraqlar uçuştılar, yaǵdılar. Bir qaç kün içinde terekler soyundılar, çalılar qarardılar.

Salğırnıñ yalılarında yanıq yaralarını ańdırğan kül renkinde lekeler peyda oldılar. Salğırnıñ suvları bılandılar, ve qısımnıñ soñunda qış kelip yer yüzünüñ bütün yaralarını beyaz bezlennen sardı. Qışnıñ mına böyle apansızdan kelip qapılarğa tayanacağını kimse bilmey edi.

Cıñız Dağcı

■ **2-ış. Şiirni ifadeli oquñız.**

Yaz keçken soñ küz kelir,
Küzde sıcaq eksilir,
Qıs qarıp barır künler,
Gece sızgırır yellər.

S. Üseinov

■ **3-ış. Metinni oquñız.**

Qadimiy zamanlardan berli, asırlar boyu, yaşayış qurumı, ömür tarzından asıl olıp qalğan ve devam etken erangi milletke has öz hususiy milliy qoqusı bar. Misal olaraq, tuvğan evimizni ketire bilem. Cenkten evel bizim evimiz daima qave ve alma qoquy edi, çünki er Allanıñ sabası anam yıldıruvuq altın tüste cez el degirmeninde qave çeke, soñ ocaqta köpürtip pişire ve babamnen ekisi biri-birine: “Saba şerif hayırlı olsun”, – dep sabalıq qavelerini içe ediler.

Hoş qave qoqusı odalar içine cayray edi. Küzden baargece tavanda acayip dülber, uzun şekilli qandıl-sinap almaları, bera armutları ve yüvezden ibaret top-top evenkler asılı turğan. Kavkazda şarap içüv adet olıp qalğanı kibi, bizde qave içile edi.

Tair Halilov

■ 4-ış. Metinni oquñız.

Küzde orman

Orman keç kelgen küzde bile güzeldir. Yel ve şamata yoqtır. Kündüz parlaq küneş parılday. Hoş avada küz qoqusı bar. Saba sararğan tarlalar üzerinde ince tuman yayılğan. Pıtaqlar arasında kök aǵarıp tura. Tereklerde altın tösünü alğan soñki yapraqlar körüne.

■ 5-ış. Şiirni ifadeli oquñız.

Altın mevsim

M. Qarahalil

Küz keldi. Ep baǵça-baǵlarda
Zevqlı tımar emegi qaynay.
Yırcı quşlar sustı er yaqta,
Altın mevsim coşqun adımlay.

...Bostanlarda qavun-qarpızlar
Örken atıp, pek mamür oldı.
Al yanaqlı alma, armutlar
Sepetlerge rıqma-rıq toldı.

Kebarlaşqan salqımlar
Sergilerde ballanıp pişti.
Başlarını eggen narlar
Pişip-pişip, şerbetke toldı.

...Geceleri siya bulutlar
Sıq-sıq ciddi meclis quralar.
Eriştirip köyniñ halqını
Sert tamçılar taşlap turalar.

Eyilikke kemlik yapma

Qırım tatar halq masalı

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, eyilik yapmağa sevgen bir çoban bar eken. Künlerden birinde bu çoban qoylarınen dağ etegine köterilgende, dağda yangın çıqqanını köre. Yaqın barıp baqsa, ne körsün, ateş içinde balaban bir şey çapalana em de bala kibi ağlay eken.

Çoban çoq tüşünip turmay, aman tulubına bir yip bağlay da, onı ateşke ata. Çapalanğan şey tulup içine kirgeninen, çoban onı çekip çıqara. Çıqara amma, bu insan degil, yalınları ateşte küygen, büyük bir ajderha yılanı eken. Ajderha tuluptan çıqqaninen, közlerini aqayıtıp, çobanğa baqa. Çoban ajderhağa:

– Qana, ayt baqayım, seni ölümden qurtarğanım için maña ne bereceksiñ? Saña ola tulubımını harapladım, – dey.

Ajderha yırtıcı közlerini daa ziyade aqayıtıp:

– Meni qurtarğanıñ için seni çip-çiy aşaycağım, – dey.

Çoban nege oğrağanını bilmey:

– Olâ, canavar oğlu canavar, yardımğa yetip kelmegen olsam, kebab olacaq ediñ de? – dey.

– O benim işim degil, – dey ajderha. – Men hastam. Hastağa lezetli aş kerek. Yahşı ki, sen tapıldıñ.

Olar davalasıp turğan arada, yanlarına bir tilki kele. Tilki:

– Ne oldı? – dep soray.

– Men tulubımını yaqıp, cinesir ajderhanı ateşten çıkar-dım. ‘Zametimni nasıl ödeyceksiñ’ dep sorağanda, maña, ‘seni aşaycağım’, dey. Davamız da şunıñ üstünde, – dey çoban.

Tilki şu saat aqsızlıqını añlay, lâkin eñqastan añlamağan kibi:

– Çoban dostum, sen pek qopay bir adam ekensiñ de. Balaban bir ajderha seniñ tulubiña sıǵarmı? Yalan ayta-sıñ, ğaliba,– dey.

Añqav ajderha işniñ asılına barmay:

– Sıǵdım, sıǵdım, vallayı-billâi sıǵdım! – dep qıçıra.

– İnanmayım! – dep inatlana tilki.– Böyle küçük tulupqa sıǵacaǵıña benim asla inanacaǵım kelmey,– dep tekrarlay.– Qana, tulupqa bir daa kirçi, közünnen köreyim.

Ajderha tulupqa kire, lâkin başını tıšta qaldıra.

– Köresiñmi, sıǵmay ekensiñ de,– dey tilki.– Kevdeñ kirdi, başıñ ise tıšta qaldı.

– Mına, başım da sıǵdı,– dep, ahmaq ajderha tulup içine kömüle.

Çoban şu saat tulupniñ aǵızını bağlay da:

– Eyilikke kemlik yapqanniñ taliyi budır! – dep, ajderhanı kene ateş içine köterip ata.

Luǵat:

ajderha – *дракон*

aqaytıp = (açuvından) aylandırıp

aqsızlıq = adaletsizlik

dağ etegi = dağ yanı

zamet = qasevet, çapqalav

işniñ aslına barmamaq = iş (mesele) nede olǵanını añlamamaq

kevde = beden

ödemek = borcnı qaytarmaq

taliy = taqdir

canavar =

cinesir = *şive*: yat

eyilik = yahşılıq

eyilikke kemlik yapma = yahşılıqqa yamanlıq yapma

enqastan = aselet, mahsus

yalınlar = çetler

Masallar çeşitleri

Masallar türlü ola. *Tılsımlı* masallarda mıtlaq mücizeler yüz bere. *Ayvanlar aqqında* masallarda ayvanlar qonuşa, bir-birine musafirlikke bara, atta mektepte oquylar. *Turmuş* masallarında fuqare köylü ya da ayneci baynıñ yaşayışı tasvir oluna. Turmuş masalları adamlarğa ille bir şeyler ögrete, olar ikmetli fikirler taşıy.

Sual ve vazifeler:

1. Künlerden birinde çoban dağda ne köre?
2. Çoban ateşten neni çıqara?
3. Ajderhanen çoban ne için davalashaalar?
4. Nasıl ayvan kelip olarnıñ davasını çezmege yardım ete?
5. Tilki çobannı qurtarmaq için nasıl aynecilik uydura?
6. ‘Közlerini daa ziyade aqayta’, ‘Zametimni nasıl ödeyceksiñ’ söz birikmeleriniñ manasını añlatıñız.
7. Masalrı rollerge bölip oquñız.
8. Masaldan begengen parçalarnı tapıp oquñız.
9. Masalrıñ çeşitini tayin etiñiz.
10. Masalrı plan boyunca ikâye etiñiz.

Plan:

1. Çoban dağda yangın köre.
2. Çoban ateşten ajderhanı qurtara.
3. Ajderha çobannı aşaycaq ola.
4. Ayneci tilki ajderhanı aldata.
5. Ahmaq ajderha tulup içine kire.

Ecalar ve imlâ qaideleri

a, ı, o, u – *qalın* ecalarnı teşkil etken sozuqlar;

e, i, ö, ü – *ince* ecalarnı teşkil etken sozuqlar.

Qırımtatar tilinde sözler ecalarnıñ çeşitine köre tertip etile: sınıf, tö-**gerek**. Yalğamalar ise olarğa daa tutuqlarnıñ çeşitine (yañğıruvuq ya sağır olğanına) köre de qoşula: **kitap+tan**, **azbar+ğa**, **saife+ler**.

Eki ecalı sözlerde tamırınıñ birinci ecasında dudaqlı olsa, ikinci ecası da dudaqlı olur: **o+dun**, **kö+mür**. Bir ecalı söz dudaqlı olğan-da, ikinci ecasınıñ yerini alğan yalğama da dudaqlı olur: **köz+lük**, **doğ+muş**. (Ekinci ecadaki sozuq tar [u/ü] ve [ı] arasındaki ses kibi ayılğanını unutmañız.)

Soñki qaideniñ bir qaç istisnası bar (yalğamalar dudaqsız olur):

Keçken zaman fiillerinde: **köçti**, **qoydı**.

Saiplik ve tüşüm kelişlerinde: **onıñ**, **köyni**.

Haberlik yalğamalarında: **dostım**, **dostıñ**, **dosttır**.

Ohşav-küçültüv yalğamalarında: **topçıq**, **sözçik**.

Alfiillerde: **olıp**, **sögıp**.

■ **1. Metinni oquñız. Metinniñ mündericesi boyunca 3–4 sual tiziñiz.**

Masallarnıñ birinci yaratıcısı – halqtır. Eski zamanlarda adamlarnıñ yaşayışı pek ağır edi. Adamlar yahşı yaşayışqa ümüt beslep, ömür boyu saban süre, boğday saça, topraqñı tımar ete, ekin çala, ağaç kese, yün işley, toquy, balıq avlay ediler. Masallarda halqnıñ yaşayışı öz aksini tapqan. Adamlar öz duşmanlarını nasıl yeñgenlerini tasavur etip, bundan yüreklene ediler. Masallar adamda emlilik doğura, onı ruhtan tüşürmey. Masallar qaviy iradeli olmağa, zulumğa qarşı turmağa, onı yeñmege ögreteler.

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

8-nci afta

Urğu

Sözniñ quvetlice ayılğan ecasına urğulı eca deyley. Qırımtatar tilinde urğu ekseriyette sözniñ soñki ecasına tüşe. (Qalğan ecalarnıñ sozuqları tarca, qısqaça ayılğanı tamamlı urğu soñki ecasına kelgeniñ sebebidir, attı urğulı ecada bile şu qısqartuv alına rastkelmek mümkün. Bu sozuqlarnıñ deñişüvlerinen sizni biz evelki derlserde tanıştırgan edik.)

Lâkin bazıda urğu soñki ecağa tüşmey, ondan evelki ya da daa ögündekisinde qala bile. Hususan bunı şöyle allarda közete bilemiz:

Haberlik yalğamalarında: musulma'nım, Aqmescitli'siñ, Hersonlı'mız.

Fiilniñ şahsiy şekillerinde: oyna'ylar, kelece'ksiñiz.

Fiilniñ emir meyli şekillerinde: yapa'yıq, ye'künleñiz.

Fiilniñ menfiy şekillerinde: tapa'lmay, boysu'nmağan.

Türlü zarf ve yardımcı söz çeşitleriniñ yapıcı yalğamalarında: ukra-ı'nce, bumı, aytçı, adale'tçün (adale't içün), me'nnen.

Altını çoq, şeñligi yoq

Qırımtatar halq masalı

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir bay ve bir fuqare – divardaş eki qoranta yaşay eken.

Qaranlıq tüşken soñ, bay ailesinen evge qapalıp, azbarğa, balaban börüboğar köpegini yibere eken. Divar artındaki qomşusu ise, yaz aqşamları azbarda sofrı qurıp, urpatlasın çalğı çalıp, şeñ-şeramet yaşay eken. Bay kimerde köpek avuldısına azbarğa çıqqanda, fuqareniñ şeñligini eşitip, şaşıp qala eken.

– Olân, qomşu, – dey bay soyı bir kün fuqare qomşusına.– Baş kestirem, cebiñni yarım saat qarmalasañ yarım şa tapılmaz. Öyle eken, seniñ qorantaña bu qadar şeñlik qaydan kelgen?

– Egilip kirer evim olğan soñ, yalmaq yutar aşım olğan soñ, cuvurıp cürgen balalarım olğan soñ, benim daa ne qasevetim olacaq?

– Seniñ balalarıñ tezden boyğa yetken yigitler olacaqlar. Sen olarnıñ kelegecini de tüşün. Men saña bir bardaq altın bağışlayım, oğullarıña saqla,– dep, bay fuqarege bir bardaq altın bere.

Fuqare altını evine alıp kelip, apayı ve balalarına köstere. Olar altını ne yapmağa bilmeyip, ahır-soñu azbarınıñ bir köşesine kömeler.

Şu künden başlap, fuqareniñ azbarında ne külkü, ne de çalğı eşitile. Ğarip fuqare deseñ, töşegine kirgen soñ da, közlerine yuqu kirmey. Bay qomşusu ise, onı körgen sayın yanından külümsirep keçer. Aynıñ biter gecesi bu al fuqareniñ canına barıp tiye. O, altın tolu bardağını bayğa alıp kele de:

– Ma, al bu bahşışını! Sen maña bir bardaq altın degil de, bir bardaq dert bağışlağan ekensiñ,– dey ve altın tolu bardağını taşlap, çıqıp kete. Birazdan soñ fuqareniñ azbarından kene evelkisi kibi külkü, şeñlik ve çalğı sesleri eşitile.

Luğat:

aynıñ biter gecesi = aynıñ soñunda

ahır-soñu = niyet

bağışlamaq = *mında*: ediye etmek

bardaq = *mında*: gügüm

baş kestirem = söz berem

börüboğar – *воркодав*

dert = ğam, azap

divardaş = qomşu

qarmalamaq = aqtarmaq

ur-patlasın = *mında*: bús-bütün

canına barıp tiye = beze, açuvı çıqar

şeñ-şeramet = şeñ

yarım şa tapılmaz = bir kâpik bile tapılmaz

Sual ve vazifeler:

1. Siz oquğan masal kimler aqqında?
2. Bay ve fuqare – divardaş qomşular – nasıl yaşay ekenler?
3. Fuqare öz ayatında neden raat edi?
4. Bir kün bay fuqare qomşusına ne bağışlay?
5. Fuqareniñ evinde şeñlik ne için kesile?
6. Fuqare bayğa altın tolu bardağını ne dep qaytara?
7. Masaldan bay ve fuqare nasıl yaşağanları aqqında abzatsını tapıp oquñız.
8. Bay bergen altını fuqare ne yapqanını tapıp oquñız.
9. Masalını çeşitini tayin etiñiz.
10. Masalını roller boyunca oquñız.
11. Masalını aşağıdaki plan boyunca ikâye etiñiz.

Plan:

1. Bay ve fuqare qomşularınıñ yaşayışı.
2. Bay fuqarege bir bardaq altın bağışlay.
3. Fuqare altını evine alıp kele.
4. Fuqare altını bayğa qaytara.

Telâffuz ve imlâ qaideleri

Bazıda sözler cümle içinde telâffuz deñişmelere oğray bile. Neticede olar sözniñ yazılışında da ifadelene.

Eki ecalı sözlerge mülkiyet yağıması qoşulğanda, onıñ ikinci eca-sında olğan tar *ı, i, u, ü* sozuqları adet üzre tüşip qalır, meselâ: **oğul** – **oğlum**, **göñül** – **göñlüñ**, **aqıl** – **aqlı**, **lâkin** **torun** – **torunı**, **oyun** – **oyunı**.

Tek manaca farq etken sözlerniñ soñunda yağıravuq ses rastkele bile: meselâ: **at** – **ad**, **alt** (tüp) – **ald** (=ög), **set** – **sed** (=mania), **qayt** – **qayd**; **red** etmek. Bu qaide z arfine üküm etmey. Şu arif sağırlaşmaz: **toz**, **tiz**, **köz**.

Tamırı eki (siyrekçe – bir ve üç) ecadan ibaret olğan sözlerniñ soñunda *p, t, q, k* arifleri yañğıravuşlaşa, meselâ: kitap – kitabım, maqsat – maqsadıñ, taraq – tarağı, kemik – kemigi; dört – dördü (*lâkin* qırq – qırqı), tüp – tübü, cep – cebi; istidat – istidadı, iştirak – iştiracı.

Olarıñ yazılış hususiyetini imlâ luğatı vastasinen tayinlemek mümkün.

Tüşip qaluvnen bağılı deñişmeler ekseriyette aşağıda berilgen sözlernen bağılı (cedvel A. Memetovniñ ‘İmlâ luğatı’ (Aqmescit, 2014) esasında tizilgen):

ağız	ağızı	ağzaviy
akis	aksi	
aqıl	aqlı	
arif	arfi	
asır	asrı	
bağır	bağrı	
bahıt	bahtı	
beñiz	beñzi	
boyun	boynu	
burun	burnu	
devir	devri	devriy
fikir	fikri	
ilim	ilmi	ilmiy
isim	ismi	ismiy
köküs	köksü	
qısım	qısmı	
nutuq	nutqu	nutquy
oğul	oğlu	
resim	resmi	resmiy
sınıf	sınıfı	sınıfy
ufuq	ufqu	
şahıs	şahsı	şahsiy
şekil	şekli	
vaqıt	vaqtı	

■ 1. Metinni oquñız. Metinde qaysı şahıstan ikâye etile?

Masal – uydurılğan ikâye. Masallarda bizlerni ayrette qaldırğan mücizeler saqlıdır. Er angi masal bizge bütün bir alemni açā. Bu alemde tılsımlar, inanılmaz maceralar, büyük sırlar ve merhametli qaramanlar bar, yahşılıq yamanlıqnı yeñe, soñu hayırlı ola. Masallarda halq ikmeti bar. Olarda ayatıy, bazıda felsefiy meseleler köterile. Biz masalrı diñlep, baş qaramanlarğa duyğudaş olamız. Böylece, biz şefqatlı olmağa ya da quvanmağa öğrenemiz.

■ 2. Cümlelerni oquñız.

1. Yahşı masallar bizge türlü qayğılardan qurtulmağa, özümüzde eminlik arttırmağa yardım ete.
2. Masallar hayalrı inkişaf ettire, söz baylığını arttırā.
3. Masallar yardımnen balanıñ nutuğı mükemmelleşe.

■ 3. Metinni oquñız. Oquğan masallarıñızdan 2–3 misalinen mündericesini tadqılañız.

Masallar halq ağız yaratıcılığınıñ keñ darqalğan ve müim bir türüdür. Qırım tatar masalları qadimiy devirlerde meydana kelgen ve asırlar boyu qırım tatar halqınıñ tarihını, ömrünü qaplap alğan eserlerdir.

Aqıllı kirpi, ayneci tilki, qorqaq tavşan, ahmaq qaşqır, merametli qırmısqa – qırım tatar masallarında eñ sıq rast kelgen ayvanlardır.

Yaramazlıq, hiyanetlik kibi qara küçlerni çeşit devler, cadılar, yılanlar, ajderhalar ifade eteler. Masallarıñ qaramanları qara küçlerni yeñe ve öz niyetlerine yeteler.

Aliye Veliulladan

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

Musafir

Qırımtatar halq masalı

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir fuqare bar eken. O fuqareniñ evine bir musafir kelip kete eken. Bu fuqareniñ bir de bay qomşusu bar eken. Bay qomşu fuqareniñ evine kelip ketken musafirden bir şeyler duyumsırağan. Künlerden bir kün bay qomşu fuqareni evine çağıra da:

– Sen bizge ne içün kelmeysiñ, ya? – dep soray.

– Men kibi fuqare adamniñ siz kibi bay bir qomşuniñ evinde ne işi olur? Men sizge barmağa utanam, – dep cevap bere fuqare.

– Utanma, kelip ket,– dey bay.

Biraz vaqıt keçken soñ bay:

– Aytsa maña, bu seniñ eviñe kelip ketken adam nasıl adam ya? – dep soray.

Fuqare cevap bermey. O musafir oña: ‘Men seniñ eviñe kelip ketkenimni, kim ekenimni iç kimsege aytma’, degen eken. Şay olsa da, bay onı oplap, ayttıra. Fuqare oña kelgen musafirniñ Hıdır Nebiy ekenini ayta.

– Sen onı, qomşu, maña da alıp kelse. Men Hıdır Nebiyi musafir etmek isteyim. Sen aytsañ, o, bizge de kelir,– dey bay.

Künlerden bir kün Hıdır Nebiy kene fuqareniñ evine keke. O, qonaqbayniñ alından bir şeyler seze de, oña:

– Sen maña bir şeyler aytacaq olasıñ amma, niçündür, aytmağa çekinesiñ. Sen ayt, çoq tüşünip oturma,– dey.

Qonaqbay oña:

– Bizim qomşu bay sizni öz evine musafirlikke çağıra,– dey.

– Sen o qomşu bayğa bar da, kelegecimni haber et,–
dep, Hıdır Nebiy razılığını bildire.

Fuqare bayğa barıp:

– Musafir sizge kelecek, azır oluñız,– dey.

Bay şu saat tedarik köre, evlerini donata, aş-suv baqa.
Evden yol qapığa bargance kilimler, maqatlar töşete.

Şimdi, er şey azır olğan soñ, bay Hıdır Nebiyni beklep
tura. Biraz vaqıt keçken soñ qapı qaqıla. Bay qarısına:

– Ay, Hıdır Nebiy keldi! – dep, qapığa bara.

Qapını açıp baqsa, ne körsün! Çullu urbalı bir tilenci
kelgen, arqasında da balaban bir körük bar. Tilenci bayğa:

– Men Alla musafirim, qabul et,– dey.

Bay açuvnen:

– Ket, melun, mından! Maña şimdi qıymetli bir musafir
kelecek. Coyul! – dep, onı quva.

O demesi, bu tilenci onıñ beklep oturğan musafiri – Hı-
dır Nebiy eken. Baynıñ közüne tilenci olup körüngen. Hıdır
Nebiy, arqasındaki körükni yerge qoya da, basa-bas körük
çekmege başlay. Körükten çıqqan ava, o mükemmel saray-
nı negizinden qoparıp, kökke savura. Ondan soñ Hıdır Ne-
biy körükni çöl yaqqa burıp, baynıñ andaki bütün qoyları-
nı, tuvarlarını telef ete. Bundan soñ musafir qayıp kete.

Hıdır Nebiy – bu şahıs.

Luğat:

donatmaq – *обставити*

duyumsıramaq ~ şubelenmek

körük – *міх (ковальський)*

körük çekmek = körüklemek – *роздувати міхом*

qonaqbay = ev saibi

qıymetli = degerli

maqat = tüklü kilim – *ворсистий килим*

melun = lâin, lânet

mükemmel – *досконалий, довершений*

negizinden = temelinden

orlamaq – *догоджати, улещувати*

tedarik körmek = azırlıq körmek

telef etmek = yoq etmek

tilenci = tilengen insan

çekinmek = utanmaq

Sual ve vazifeler:

1. Bu masalda nasıl musafir aqqında ikâye etile?
2. Bay qomşu fuqareniñ ne yapqanını istey?
3. Fuqare Hıdır Nebiy kelegecini bayğa aytqan soñ, bay ne yapıp başlay?
4. Hıdır Nebiy bayniñ qapısına ne dep kele?
5. Bay musafirni nasıl quvğanı aqqında parçanı tapıp oquñız.
6. Bayni sınamaq içün Hıdır Nebiy kim olıp kele?
7. Hıdır Nebiy bayni nasıl cezalay?
8. Masalrı roller boyunca oquñız.
9. Masalrı plan boyunca ikâye etiñiz.

Plan:

1. Bir fuqareniñ evine musafir kelip kete.
2. Bay qomşu musafir onıñ evine de kelgenini istey.
3. Fuqare Hıdır Nebiyge onı bay musafirlikke çağırğanını ayta.
4. Bay Hıdır Nebiyne musafir etmege azırlana.
5. Bayniñ evine tilenci kele.
6. Hıdır Nebiy bayni cezalay.

Söz birikmeleri. Cümle. Müpteda gruppası. Haber gruppası

Nutuqta, cümle tizgende, biz ayrı sözlerni degil, olarnı biri-birine bağlap kullanamız. Em olarnı başta özara birleştirip, söz birikmesini meydanğa ketiremiz.

Bu birikmeler belli bir til qanunları yardımınen tertip etile. Keliñiz, bu nasıl qaideler olğanını siznen beraber biz bir cümle misalinde anıqlayıq.

‘O, altın tolu bardağını bayğa alıp kele...’ cümlesini alayıq. Mında ‘bardağ’ sözünüñ *nasıl?* suali yardımınen ‘tolu’ sözü bağlanıp, tek **sırada** (iç bir vastasız) tamamlay; ‘tolu’ sözünü ise *ne(ge)?* suali yardımınen ‘altın’ sözü muayyenleştire, belli bir şeklini talap ete. Demek, bardağ em tolu, em nege tolu olğanını biz biri-birine belli bir bağ vastalarınen birleşkeninden bildik. Em ‘tolu’ sözü – bir vasta talap etmey, yani vastasız, ‘altın’ sözü de – *nege?* sualinde bar olup, lâkin *şekillenmegen* bağ vastası ile birleşken. Yani öyle de belli olup, böyleliknen tüşip qaldırılıp tertip etilgen, teñ.: ‘Men alma aşayım / kitap oquyım’ cümlesinde *ne(ni)* oquyım? kibi sual bersek de, onı cümlede (umumi manada olsa) tüşüm kelişiniñ yalğamasını qoşmayıp qullana bilemiz.

Devam eteyik:

‘bardağını alıp kele’ ve ‘bayğa alıp kele’ söz birikmelerinde sözler özara belli bir bağ vastası ile bağlanıp kelgen ve *neni?* sualine berip, ille ‘bardağnı’ kibi şeklini, demek *şekillengen* olaraq, yani *-nı* yalğaması vastası ile şeklini talap ete. Kimge? suali de ‘bayğa’ kibi, yani *-ğa* yalğaması vastası ile şeklini talap ete. Böyle etip birikmeniñ **baş** (sual berici) sözü **tabi** sözni **idare** ete.

‘O’ ve ‘alıp kele’ sözlerni cümlede biri-birine teñ qalıp, tek keliştirile. Öz etrafında diger sözlerni sual vastasınen bağlap, **müpteda** (‘O’) ve **haber** (‘alıp kele’) gruppalarını teşkil ete. Gruppalarınen birlikte (bazıda yalınız özleri) de bir bütün, em adiy **cümleni** teşkil eteler. Çünki sözlerni ayrı, bağlamay qullanğanda olar, biz bildirmek istegen manamızı ifadelemey. Tek bir cümlede bürleşkende tam manasını ifadeler.

■ 1. Metinni oquñiz. Müpteda gruppasınıñ túbünü – bir sızıqnen, haber gruppasınıñkisini ise – eki sızıqnen qayd etiñiz. Şekillengen tüşüm kelişli sözlerniñ baş sözünü *-nen belgilep, sual vastasinen bağlañız.

neni?

*

Nümüne: Masallarnı dünyada er kes bile.

Masallarnı dünyada er kes seve. Bu sevgi balalıqta doğa. Masallar tılsımlı, şeñ ve atta qorqunçlı olsalar da, episi bir meraqlıdır. Olarnı oquğanda nefesiñ tutula. Amma masallar yalıñız meraqlı, eglenceli degildir. Masallarda daima ibret, ğarezsiz, yahşı ögütler, dostane nasiatlar bar. Masal yahşılıqnen yamanlıqniñ farqına barmağa ögrete. Halq masalları – tılsımlı quveti olğan ebediy masallar.

Masallar bediiy edebiyatqa da meraq aşlaylar. Masallar balağa etraftaki alemni añlamağa yardım eteler, kitaplarğa avesini arttıralar.

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

Ne için qartlarğa ürmət

Bulğar halq masalı

Pek eski zamanlarda bir padişa olğan. Bir kün o padişa qanun çıkarıp:

– Memleketten qart adamlarınñ episi quvulsın! Olardan fayda yoq. Ne saban süreler, ne de boğday oralar. Tek ötmek aşap, evde keder eteler. Qartlar olmasa – daa yahşı yaşarmız, – emir etken.

Qartlarınñ episini memleketten quvalar. Tek bir qart qala. O bir mırzaniñ babası eken. Mırza babasını saqlay, aşatıp içire, evinde yaşağanını bir kimsege duyurmay.

Şu sene bütün yaz qurğaqlıq ola. Ot-ölenler küneşten yanıp kete. Özen ve quyularnıñ suvu quruy. Zahire ambarları boşay, urluqlıq bile qalmay. Halqını qorqu sara. Padişa da qasevetke qala. O, mırzalarını toplayp:

– Ne yapsañız yapıñız, amma yarın urluqlıq boğdaynı qaydan tapacağınızı aytmasañız, epiñizni cezalarım! – dey.

Mırzalar ğam-qasevetke dalıp, evlerine qaytalar. Qart oğlunıñ evge pek kederli qayıp kelgenini körip:

– Ne oldı, oğlum? – dep soray.

– Siz maña yardım etip olamazsınız, baba, – dey mırza.

– Ne için?

– Padişamız saçmağa boğday urluğını soray, amma bir yerde bir urluq bile qalmağan.

– Qorqma, oğlum, yarın padişağa ayt, qırmısqa yuvalarını bozmağa emir bersin. Anda çoq boğday ola turğan.

Kerçekten de, köylüler qırmısqa yuvalarını bozğan soñ, er birinden birer torbaçıq zahire tapalar. Padişa şaşa. Babası qurtarıcı mesleatnı bergen mırzadan:

– Saña bu aqıllı mesleatnı kim berdi? – dep soray.
– Aytıp olamam, padişam, aytsam siz meni cezalar-sıñız,– dey mırza.
– Başıñdan bir tel saçıñ tüşmez, ayt! – emir ete padişa.
Mırza doğrusını ikâye ete, babasını nasıl saqlağanını ve bu aqıllı mesleatnı oña babası ögretkenini ayta. Tezden yañı qanun çıqa: “Qartlarnı incıtmağa kimseniñ aqqı yoq. Olarnı er kes ürmet etsin. Olarnı soqaqlarda körngenler, er daim yol bersinler”.

Luğat:

boğday ormaq = boğday çalmaq
ğam-qasevetke dalmaq = qasevetlenmek
zahire = aşlıq danesi
kederli = ğamlı
keder etmek = yapmağa bermemek
qurğaqılıq – *посуха*
mesleat – *порада*
ot-ölen = otlar
saban = yer sürmek için hocalıq alet
saban sürmek = yer sürmek
urluqlıq = saçmaq için ayırılğan urluq
cezalamaq – *покарати*
incıtmaq = canını ağırtmaq

Sual ve vazifeler:

1. Padişa nasıl qanun çıqara?
2. Mırzalarnıñ birisi ne yapa?
3. Memleket nasıl bahıtsızlıqqa oğray?
4. Padişa mırzalarnı toplap ne dey?
5. Sağ qalğan qart oğluna nasıl mesleat bere?
6. Padişanıñ yañı çıqqan qanunı ne aqqında edi?
7. Masalrı plan boyunca ikâye etiñiz.

Plan:

1. Padişa qanun çiqara.
2. Bir mırza babasını saqlay.
3. Yaz qurğağı büyük belâ ketire.
4. Mırza evine ğam-qasevetke dalıp kele.
5. Köylüler zahire tapalar.
6. Padişa yañı qanun çiqara.

Müpteda gruppası. Haber gruppası

Aqlıñızda tutuñız!

Müpteda özüne tek onı tayin etkenlerni bağlay bile. Meselâ, 'Er angi masal bizge bütün bir alemni açâ' cümlesindeki 'masal' müptedasına *nasıl?* suali vastasinen 'er angi' sözleri bağlana. 'Masallarnıñ birinci yaraticısı – halqtır' cümlesinde ise 'yaraticısı' müptedasına 'masallarnıñ' ve 'birinci' belgileycileri *nelerniñ?* ve *qaysı?* sualleri vastasinen bağlana.

Demek, müpteda gruppasına tek **ayırıcı** aittir. O, *kimniñ (neniñ)? nasıl? qaysı?* suallerine cevap bere. Müpteda tek onen bağlana bilse de, özü yalıñız müpteda ile bağlanmaz.

Haber özüne tamamlağan sözlerni bağlay bile. Olar keliş (saiplik kelişinden ğayrı) sualleri vastası ile ve buña nisbeten yalğamaları yardımınen birikeler. Bundan ğayrı, areket tarzını, yer ve vaqıtını, şart, sebep, maqsatını ve diger allarnı bildirmek içün sözlerullanıla. İsmiy haber doğrudan-doğru özüne daa ayırıcılarını da bağlay bile.

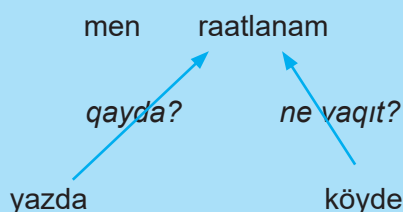
Böyle etip, haber gruppasına *kimni? neni? kimge? nege? kimde? nede? kimden? neden?* kibi suallerniñ birine cevap bergen **tamamlayıcılar** ve *nasıl etip? qayda(n)? ne vaqıt? ne içün?* kibi suallerniñ birine cevap bergen **allar** kire. Bazıda daa tamamlayıcılarını belgilemek içün ayırıcılar daullanıla.

Şu gruppalar birleşip, cümleleni teşkil ete. Cümle içinde sözler tek belli bir tertipte kelip, cümleleniñ tam manasını ifadeley.

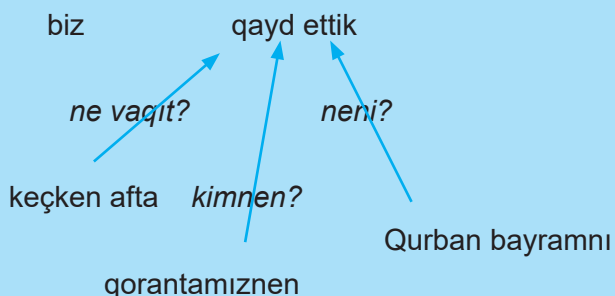
Qırımtatar tilinde adetince başta – müpteda gruppası, ondan soñ ise – haber gruppası kelir. Lâkin cümle başında vaqıt ya da yerni bildirgen allar da rastkele bile. Bundan ğayrı, tek müpteda ya da tek haberden ibaret olğan cümleler de ola bile. Olar da tam bir fikir ifadeyler. Qalğan sözler, cümleñ **baş** azası degil, onıñ **ekinci derece** azası sayılaraq, cümlede tek alda rastkelgende tam bir fikir bildirmez. Olar esasen qonuşuvda tez cevap bermek içün qullanılır.

Misaller:

Yazda men köyde raatlanam.

Keçken afta biz qorantamıznen Qurban bayramnı qayd ettik.

Bağçasaraynıñ aylançıq yollarını keçkenimizden soñ deñiz körünmege başladı. Demek, Aqyar ve Yalta yalı boylarını kezemiz, qulağımızğa hoş kelgen dalğalanuvı meni daima sevindire.

1. deñiz körünmege başladı 2. kezemiz 3. dalğalanuvı sevindire

ne vaqıt? demek*, neñi? nasıl? kimni?
Bağçasaraynıñ aylançıq yalı boylarını hoş

yolların keçkenimizden soñ ** ne(niñ)? kelgen
daima
Aqyar ve Yalta(niñ)

*-nen qayd etilgen sözniñ yanında ne oqçıq, ne de suali olur. Böyle kibi sözler cümlege, bizim şahsiy fikrimizni bildirmek için kirsetilir. Olarğa öyle de derler – *kiriş sözler*.

** – eger bir qaç söz episi olup bir sualge cevap berse, olar berilgen tertipte, bölünmey, bir yerde yerleşmek kerek. Aslında olarniñ idare etken sözüne yaqınlığını, müimligine köre tayin etmek mümkün. Meselâ: *Biz tünevin baqqan filmni* men begenmedim. Men *metinde rastkelgen bir sözni* añlamadım. Körgeniñiz kibi, mana ceetten müim sözler eñ yaqın yerleşir.

Böyle etip, biz sizge cümlede kerek söz qayda yerleşeceğini añlattıq. Bundan ğayrı, siz şu söz nutuqta qalğanlardan farq etkenini sezdiñizmi? Doğru, sözdeki urğusından ğayrı, daa *mantıq urğusu* da bar olğanı sizge belli oldı. Demek, cümleñiñ manasını tezce añlatmaq için, bir de bir sözni başqalardan ayırıp aytalar.

İdman olaraq, sizge şöyle cümleñi teklif ete bilemiz: *Biz parlaq, aqiqat yeñecek kelegegimiz için küreşni şimdiden alıp barmalıımız*.

– Añladıñızımı ne için? Doğru, çünkü cümle daa da aktual olsun dep, haberden evel ‘şimdiden’ sözüni qullandıq. Mantıq urğusu da şu sözge tüşer.

■ **-iş. Berilgen sözlerden cümle tiziñiz, sözlerniñ sırasını añlatıñız.**

- 1) qırımtatar, öğrenmege, diger, soñra, men, başta, fenlerni, başladım, tilini, de.
- 2) yañı, kütüphanemizge, ketirdiler, kitaplarnı.
- 3) zamañğa, dostum, mot, kiyine, benim, uyğun.
- 4) zayıf, laf etmege, bilseñ, onda, begenmek, tilni, tırışmaq, onı, de, kerek, ve.
- 5) lezetli, bizni, anam, pişire, aşlar, için, quvandırmaq.

6) alıp bara, maşna, türlü, ve, babam, seyaatlarğa, bizni, ayday, sıq.

7) için, işi, nesil, ocanıñ, insan, ekimniñ, müimdir, sağlığı, kelecek, için, işi.

-iş. Aşağıdaki suallere cevabını, cümlede berilgen sırasına köre tertip etiñiz. Deñiştirgen cümle azalarını tapıp, olarnıñ yerini tayin etiñiz.

Nümüne: Seni mektepke maşnada *kim* ketire? – Meni mektepke maşnada **babam** ketire.

Siz *qaysı* mecmuağa yazıldıñız? – Biz **'Armançıq'** mecmuasına yazıldıq.

Sen saba saat kaçta turasın?

Siziñ bugün kaç dersiniñiz bar?

Raatlıq künleri siz ne yapacaq olasız?

Dersniñ soñunda oca talebelerge ne bere?

İnsan için eñ qıymetli şey nedir?

Belgilemek için qullanılacaq sızıqlar: müpteda, haber, tamamlayıcı, ayırıcı, al.

* Sual berici sözler birikmedeki bağı tapmağa yardım etemi? Öyle olsa, şu birikmelerniñ çeşitini (sıra ya da idare bağı olğanını) tayin etseñiz.

** Eki cümlede haber deñişkenini añlağandırısıñız. Bunu siz sözniñ yerine ya da onıñ yalğamasına baqıp tayin etkendirisiñiz, doğrumı? Olar arasındaki farqına da yetmege tırışsañız. Soñ siz *fil haber* ve *is-miy haber* ne olğanını da añlarsıñız. (İsmiy degende, isim, sıfat, sayı, zamir kibi söz çeşitlerini közde tutalar.)

*** İşniñ 4-ci cümlesine baqsañız. Deñişken sözler arasındaki farq neden ibaret? Mında tamalayıcınıñ çeşitlerini hatırlağandırısıñız?

■ -iş. *Anań, tildir, qırımıtarsıñ, muqaddestir, anadır, Vatandır, baylığım sözlerini haberniñ yerine qoyıp, cümlelerni tamamlanıñ.*

I. Küneşten güzel, altından qıymetli Sağlıgım – ...
. Adamnıñ ilk sözü, soñki sözü de – Dünyada eñ güzel
şey – Dinimiz Vatan – ikinci

II. Oquñız. Kerek haberni tapıñız.
Dünya saña başın eger,
Duşman ve dost qoluñ öper,
Cennet yolun barıp taparsıñ sen.
Steseñ, oğlum, meni unut,
Kökni yaqıp, deñizlerni qurut,
Unutma tek: ... sen.

* Y. Qandımınñ şu sözlerine yazğan yırnı belli bestekârımız Edip Bağçasaraylı çzü de icra ete. Onı tapıp diñleñiz. Yırnıñ teren manasına başta ocañız, soñ evde ana-babalarıñız ile subetinde yetiñiz.

** Balalar, yırnıñ soñki cümlesine bir köz taşlasañız. Sizce, cümle ne için haberde bitmey, devam ete? Doğru, mında müpteda ve haber yerini deñiştirdiler. Bu nege kerek ya, aceba? Bu adise hususan bediyy edebiyatta sıq qullanılğanını ocañız yardımınen 2–3 misalinde tasdiqlap, adını tapıñız.

■ **-iş. Aşağıda, vatandaşlarımızdan biri Ayriye bita 2014 s. yazğan şiir parçasına da diqqat etiñiz:**

Qırım bizim – ey, qardaşlar! –
Budır bizim yurtumuz!
Yürmektir, çalışmaqtır
Vatan için borcumuz.

■ **Şu bediyy vastanı ve ismiy haberni tapıp, onı talil etiñiz.**

■ **-iş. Metinni oquñız. Mündericesine 3–4 sual tiziñiz. 1-nci abzatstan söz birikmelerini köçürüp yazıñız, baş ve tabi sözlerni belgileñiz. İsmiy haberni tapıñız.**

Halq masallarında acayip halq edebini köremiz. Masal ayılğanda ya da oqulğanda, balalar fevqülade vaqialarnıñ içinde olup, eyilikke, insaniyetlikke ögreneler. Masallarnıñ qaramanlarınen beraber quvana ya da kederleneler.

Masallarda işkirlilik ve tenbellik, yaxşılıq ve yaramazlıq, cesürlük ve qorqaqlıq, doğruluq ve aynecilik adiy tarzda qıyaslap kösterile. Vaqialar biri-biriniñ artından tez-tez deñişe, em çoqusı tekrarlana. Masalınıñ tili qolay ve dülberdir. Onıñ içün de balalar başqa janrlarğa köre masallarını qolay qabul ete ve seveler.

Sultaniye Harahadı

■ **-iş. Sınıfta bu yönelişte subet keçiriñiz.**

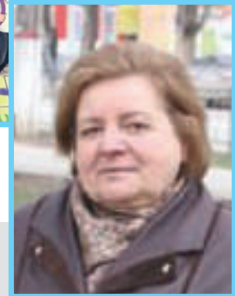
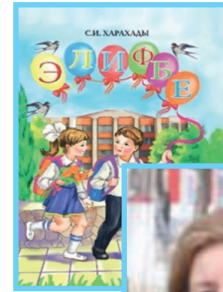
Şahsen siz qaramanlarınen beraber quvana ya da kederlengen masallarınıznı hatırlap olasız mı? Cevapnı böyle bir tertipte tiziñiz:

– E, hususan ... masalınıñ vaqiaları maña pek tesir etti. Qaramanlarınñ areketi meni ayrette qaldırdı/ quvandırdı / şaşırtdı/ taacıplendirdi ve il. Şu vaqialardan böyle neticeler çıxarmaq mümkün: ... yapsañ, aqibeti ... olur.

Qoşma olaraq daa işkirlilik ya da tenbellik, yaxşılıq ya da yaramazlıq, cesürlük ve qorqaqlıq ve dig.-ge misal ketire bilesiñiz.

■ **-iş*. Keçirilgen subet esasında ‘Eyilik nedir’ serlevalı mulâaza inşa yazıñız ya da ikâye yaratıñız.**

■ **-iş*. Oqulğan metinniñ mündericesi, tili sizge añlayışlı edimi? Çoqusı allarda, ayılacaq fikirniñ aydınlığı müellifke bağlıdır, öylemi? Oqulğanda, onıñ fikri açıq ve qolay menimsenilecek. Bu da, öz nevbette, onıñ istidadını ve tecribesini qayd ete. Müellifiniñ öz icadında küçükler içün yapqan işleri aqqında hatırlap ya da daa malümat tapıp, oña qıymet kesıñiz.**

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

Edebiy masal **Bala ve ayuv**

Ziyadin Cavtobeli

Bir kün köyde eki bala
Qollarına sepet ala,
Yollanalar dağğa taraf
Yer yemişi, mantar arap.
Orman yeşil, ava serin,
Qoqusı hoş ölenlerniñ.
Quşlar öte tereklerde,
Bazıları ereklerde.
Balalar da şeñleneler,
Oynay, küle, egleneler.
Ormanda çoq cilek, mantar,
Sepetlerni tolduralar.
Eki dost şad çıqa yolğa,
Yol burula sağğa, solğa.
Köy de yaqın degil, uzaq,
Balalara ola tuzaq.
Gür çalılıq, tar soqaqta
Öglerine ayuv çıqa.
O adımlay, yavaş-yavaş
Sarhuş kibi, sarqıtqan baş.
Abdıraşa balalar pek,
İlle çare tapmaq kerek!
Biri aman qaça çetke,
Tırmaşa tez qart terekke.
O biri de yüzü töben
Yata yerge sanki ölgen.
Ayuv kele yaqınına,

Burun soza qulağına,
Qoqlağan soñ keçip kete.
Bala tura şükür ete.
Terekteki dostu tüşe,
Mısqıl ete em ilişe:
– Ayuv seniñ qulağıña
Neler ayttı, söyle maña!
Saña tiymey, indemedən
Qayda ketti ayuv birden?
– Ayvan amma, aqıl zadı,
Qulağıma fısıldadı:
'Aqiqiy dost ağır künde
Belli ola, bilçi sen de.
Dostnı taşlap qaçqan – yaman,
Yoldaş olma iç bir zaman'.

Luğat:

abdıramaq – *здригаться, сполошиться*
aqıl zadı – *mında*: aqıldane, aqıllı
gür çalılıq – *густі кусті, зарості*
yer yemiş = yerde ösen yemiş
mısqıl etmek = üstünden külmek
ölenler = otlar
sarqıtmaq = tübge tüşürmek
serin (ava) = salqın
şad (olıp) = quvanıp
şükür etmek = Allağa şükür etmek
yüzü töben = tüpke baqıp

Sualler ve vazifeler:

1. Edebiy masalnıñ baş qaramanlarını aytıñız.
2. Oğlanlar qayda ve ne içün yol aldılar?
3. Ormanda olarğa ne oldı? Parçanı tapıp oquñız.

4. Qaysı bala qorqıp, belâda qalğan dostunu taşlap ketti?
5. Kim özünü cesür ve ziyrek bala olaraq kösterdi?
6. Fikiriñizce, oğlanlarğa «arqadaşlar», «dostlar» demek mümkünmi? Ne için?
7. Masal ne aqqında?
 - a) Bu masal yardımlaşuv aqqında.
 - b) Masal etraftaki alemge sevgi aqqında.
 - c) Küçük balalar arasındaki munasebetler aqqında.
8. Metinde oğlanlar biri-birinen laf etken parçanı tapıp oquñız.
9. Siz müellifniñ diger eserlerini de oqur ediñizmi?
10. Edebiy masalrı aşağıda berilgen planğa esaslanıp, öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.

Plan:

1. Eki bala dağğa kete.
2. Balalar ormanda buluna.
3. Balalar ayuvnen körüşeler.
4. Balaların özara laqırdıları.

Sarf: Metin. Metin çeşitleri

Edebiy masal folklor masalı ananelerine esaslanğan ve nesir ya da şiir olaraq yazılğan edebiy bir janrdır. Edebiy masal aslında halq masalından kelip çıqa; halq masalları daima müellif masallarınıñ esas menbası sayıla.

XVIII-nci asırda Avropada oquyıcılar bir çoq halq masalını o ya da müellif tarafından işlengen ve ğayrıdan ikâye etilgen şekilde oquy ediler. XVIV-nci asırda edebiy masal ayrı janr olaraq peyda ola ve ket-kete kemalına yete. Avropada edebiy masal Ş. Perro, H.K. Andersen, E.T.A. Gofman ve V. Gaufrniñ icadında öz aksini tapa. Masalçı edipler Ş. Perro ve H.K. Andersen öz masallarını halqtan eşitken ikâyeler esasında yazğanları aqqında ayta ediler. Edebiy masalda mücize eserniñ özegi olmaq, oquyıcını ayrette qadırmaq için degil de, alicenaplıq, merametlik ve samimiylik yeñgen masal dünyasını yaratmaq için yer ala.

Birinci masal kimniñ tarafından ayılğanı belli degil. Qadim zamanlarda halq uydurğan masallar ağız-ağızdan, nesil-nesilden keçken. Masallarda halqniñ urf-adetleri, insanlarnıñ hayalları öz aksini tapa edi. Masallar ayatniñ bir qısmı olup qalsa da, olar edebiyat dep sayılmay edi. Vaqıt kettikçe bir çoq yazıcı ve alimler halq masallarinen meraqlanmağa başladılar. Olar masalcılarnıñ aytqan sözlerini yazıp alıp, olarnı bediyy ceetten işlep cilâlasalar da, masalniñ mündericesini, üslüp ve tilini saqlap qala ediler. Bazı yazıcı ve alimler edebiy masallarnı yaratqanda, tek folklorğa degil de, öz hayalına da esaslana ediler.

Luğat:

mücize – *диво*

alicensaplıq – *благородство*

merametlik ~ eyilik

samimiylik – *щирість*

cilâlamaq – *шлифувати, полірувати*

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

Qara deňizniň sırrı

Efsane

Zaman-zaman ekende, devletlerniň birinde yeňilmez bir pelvan yaşağan, onıñ tılsımlı altın oqu olğan. Pelvan oqniň ne ekenini yahşı bile, şunıñ içün de böyle silâ başqa birevniň qoluna tüşmesin dep onı yer astında, yedi kilit artında saqlı tutqan.

Oqniň degerligi temiz altından degil, zümrüt taşlarnen yaraştırılğanında da degil, büyükten-büyük sarsıtıcı küçke malik olğanındadır. Pelvan oq üzgende ortalıqni qıyamet güdürdisi tuta, oqniň artından ateşli iz qala. Oq uçıp geçen yerde ava yana, suv qaynap başlay, taş-qayalar qumğa çevirile, bar mevcudat ğayıp ola.

Qısqası pek deşetli bir silâ! Yahşı da, böyle silâ işançlı qolğa berilgen. Pelvan adaletli, barışiq sevgen bir adam edi: böten yerde yayını elge almay, çünki başqalarnıñ toprağına qast etmey, duşmanlar da onıñ toprağına ayaq basmağa saqınalar.

İşte, yıllar peşinden yıllar keçti, pelvan qartaydı, közüniň nuru, bileginiň küçü qaçqanını, artıq baqiy dünyağa avuşmaq vaqtı yaqınlaşqanını aňladı. Aňladı ve teren oylarğa qapıldı: ateşli oqni kimge qaldırmalı? Oğullarınamı? Yoq. Olar cesürler, quvetliler, lâkin daa yaşlar, aqıl-baliğ çağına yetmediler. Qızmatabanlıqnen özlerini tutamazlar, oqni sınaq baqacaq olurlar. Bu ise yahşılıqqa alıp kelmez – dostlar arasında cenk çıkar, nice-nice halqlar qırılır, nice-nice devletler yer yüzünden silinir. Yoq, böyle silâni şimdilik iç kimsege işanmaq mümkün degil! Onı saqlamalı. Em öyle saqlamalı ki, onı epeyi vaqıtqace kimse tapamasın. Dünyada ebediy barışiq tasdiq olup, adamlar cenk ne ekenini tamamilde unutqan soñ ise, tılsımlı oqni ille bir de birisi tapar da, eyi maqsad oğrunda işletir.

Künlerniň birinde qart pelvan öz oğullarını yanına çağırıp, vasiyetini söyledi:

– Evlâtlarım! Men endi qartaydım. Bu dünyada aşaycaq aşım, içecek suvum, yapacaq işim qalmadı. Mına sizge yedi kilitniň anahtarları. Yer astındaki mağarada ateşli oq saqlıdır. Onıň nasıl silâ ekenini ve ne kibi küçke malik olğanını sizlerge aytqan edim. Bizim yerlerden bayağı uzaqta, cenüp bette teren deňiz bar. İşte, tılsımlı oqı alıp barıp, şu deňizge taşlaňız.

Oğlanlar baba vasiyetini eda etmek için oqı alıp, yolğa çıktılar. Olar uzundan-uzun yol yurdiler, çoqtan-çoq özenlerni keçtiler, büyükten-büyük şeerlerni kördiler, niayet, tutaş dağlı ülkege barıp çıktılar. Bu yerdeki eň yüksek dağniň üstüne köterilgen soň, közleri ögünde mas-mavı deňiz açıldı. Saarniň qızıltım renkinen örtüngen deňiz teren yuqu içinde edi. Doğayatqan küneşniň ateşli körünişi sakın suvda, dersiň, küzgüdeki kibi, aks oluna. Bu – Qara deňiz edi. Yigitler ateşli oqı şu deňizniň suvlarına kommeliler. Öyle, amma tılsımlı oqtan ayrılmaqı da istemeyler, yazıqsınalar.

– Böyle şey deňizge bıraqlırmı? Ya bu – bizge miras da?! – dey kence oğul.

– Doğru aytasıň, – onıňle razılaştı tonguç oğul. – Tılsımlı oqı özümüzge qaldırmağa aqqımız bar. Bunıň bir türlü fenalığı yoq.

– Böyle silâniň saibi olsaq, – ep qızıştıra ağasını kence oğul. – Mına bu güzel yerlerni elge keçirir, deňiz yahısında müteşem binalar qurar edik.

– Tek bu yerlerni olsaydı! Biz bütün dünyanıň saibi olur edik! Dünyadaki bütün qabile-uruvlar bizge tabi olur ediler...

Böylece, ağa-qardaş baba vasiyetini eda etmeyler. Olar oqı dağda saqlamaq kararına keleler. Babalarına ise “aytqanıňız kibi de yaptıq”, – dep aytmağa kelişeler.

Olar dağda teren bir qoba tapıp, oqı onıň içine saqlap, evlerine yönediler. Evge qayıp kelgen soň ise şaştı-şaşmaladılar, çünki baba olarnıň yapqanlarından endi haberdar edi. Qart pelvan baba sözüne qulaq asmağan oğullarına darıldı, olarnı tazirlemege başladı:

– Şunu bilmiş oluñız ki, oqñı deñizge biraqmağance menden elâllıq alamazsıñız!

Oğlanlar kene Qara deñiz sailine taba yol aldılar, anda barıp çıqqan soñ, oqñı qobadan alıp çıqtılar, yazıqsına-yazıqsına onı deñizge biraqtılar. Silâ suvğa kömülmesinen deñiz quturğan kibi oldı, onıñ suvları bir kereden şapırıp-köpürüp başladılar... İşte, tılsımlı oq şimdi de deñiz túbünde yata, Qara deñiz ise oqñıñ ne yerde ekenini sır tuta. Faqat, kimerde bir qaynap, fişqırıp, yüksek dalğalar köpürüp başlay, bağındaki deşetli silânı köterip atacaq ola...

Luğat:

adaletli – *справедливий*
baqıy dünya – o bir dünya, *вічний мир*
barışiq sevgen – *миролюбний*
deşetli silâ – *страшна зброя*
yeñilmez – *непереможний*
yer astında = yer túbünde
kence oğul – *молодший син*
qabile-uruvlar – *soy-sop, племена*
qast etmemek – *не замишляти (зло)*
qızmatabanlıq – *гарячість, вибуховість*
qızıştırmaq – *підбурювати, збуджувати*
qiyamet güdürdi – *неймовірний гуркіт*
mağara – *грот*
mevcudat – *існує, існування*
miras = asabalıq
mü(h)teşem = saltanatlı
oq üzmek = atmaq
pelvan = batır
sarsıtıcı küç = şaşıtıcı quvet
sır tutmaq = gizlemek, kimsege aytmamaq
tazirlemek = sögmek, zıqı bermek
tonğuç oğul = üyken, birinci oğul
tutaş dağlı ülke – dağdan ibaret memleket
cesür = batır, yürekli, mert
elâllıq almaq = afu soramaq

yazıqsınmaq = yanıqlamaq
уау – лук (тятыва)

Sual ve vazifeler:

1. Yeñilmez pelvanniñ nesi bar edi?
2. Pelvan silânı ne içün yedi kilit artında saqlı tutqan?
3. Deşetli silâ ne içün bu pelvanğa berilgen?
4. Pelvan qartayğan soñ nasıl oylarğa qapılğan? Parçanı tapıp oquñız.
5. Qart pelvan oğullarına nasıl vasiyet berdi?
6. Oğlanlar baba vasiyetini eda etmek içün ne yaptılar?
7. Yigitler yüksek dağ üstünde, Qara deñiz ögünde neler aqqında laqırdı etkenlerini oquñız.
8. Ahır-soñu yigitler oqını ne yaptılar?
9. Qart pelvan oğullarını nasıl qarşıladı, olarğa ne dedi?
10. Bu efsane nege ögrete?
 - a) Başqa adamnıñ malına el uzatma.
 - b) Bahtlı olmaq içün insanğa eñ çoq tınçlıq kerek;
 - v) İnsan öz areketlerinen de özüne zarar ketire bile.
11. Efsaneni, berilgen plan boyunca ikâye etiñiz.
Plan:
 1. Yeñilmez pelvan ve onıñ deşetli oqu.
 2. Qart pelvanniñ oğullarına vasiyeti.
 3. Oğullar söz diñlemey.
 4. Deşetli oq Qara deñizniñ bağrında.

Sarf: Soydaş azalı cümleler

Keliñz, aşağıda berilgen cümlelerni oqup, talil eteyik.

Şeerniñ baş soqağı – Hacı Geray caddesi.
Mında pošta, qavehaneler, musafirhaneler,
tükânlar bar. Onıñ civarında yerleşken
'Üst urba tükânı'ndan ise palto,
yağmurlıq ve kostümlerni
almaq mümkün. Bundan ğayrı, qolçaq,

boyunbağ, şapkeler de bar. Bularnıñ episi
Aqyarda tikile. Lâkin Qırım ve dünyanıñ çeşit
köşelerinden seyaatçılar mında başta
qırımtatarlarnıñ devletçiligi ve ğururını temsil etken
hatırlatma – Hansaraynı ziyaret etip
ayrette qalmağa keleler. sözler sayılıp berile,
olar bir türlüdir, şunıñ içün
sözler bir sualge kerek çoqluq, keliş
cevap berip, bir şekilde yalğamaları tek soñki
teşkil etilip qullana. sözüne ‘qıstırıla’

Bağçasarayda evel-ezelden
esnafçılıq keñ darqalğan edi.
Demirci, çölmekçi, quyumcı,
toqumacı, tikici, ayaqqapçı,
terici, silâcı ve diger ustalar
öz mearetinen belli ediler.
mında da sözler soñki *ustalar* sözü sayesinde
‘umumiyleşe’, şunıñ içün *-lar* yalğaması tek oña ait.
Demek, olar bir – *kim(ler)?*– sualine cevap olıp,
bir saa zenaatını añlatalar. Bundan ğayrı,
umumileştirici söz olarnen bir seviyede, ve bağlayıcısı ile bağlanıp
kele.

A. Ümerniñ zengin ve şairane asabalığı
dünyağa tanılğan medeniy merkezlerde
saqlanıp tura: İstanbulda, Konyada, Londrada.
mında da sözler
bir sualge cevap olıp, has isimler rastkelgen alda
özara ile bağlana (! ve bağlayıcısı bir sualge cevap bergen
tek rastkelgen alda virgöl qullanmaz) özünüñ tolu şeklinde
rastkelir.

Bundan ğayrı, olarğa ait

ve olarnen birlikte kösterilgen
umumiyleştirici sözni tapqandırıñız? – Şuña köre virgülden ğayrı daa
nasıl toqtav işareti qullanğanına da diqqat ayırıñız.

Mevzunu öğrenemege devam etemiz:

Torunlar qartbaba-bitalarğa baralar, ellerini alıp, bayramnen hayırlap, bahşışlar alalar.

söz birikmeleri bir tertipte tisizip,

sözler bir sualge

bir sözge ait

cevap bere

■ -iş. Belli bestekârimız E. Bağçasaraylı icra etken ‘Kör taliy’ yırınıñ parçasını oquñız.

Aylana dünya, ep döne köpçek, Aygidi, kör taliy,
Bir küle felek, bir ters baqa. Ne güna yaptım?
Kimine bere o, sevdalı yürek, Duşmanımdan qorqa edim
Kimini ise otsuz yaqa. Dost meni sattı.

Şöyle vazifelerini beceriñiz:

1) ‘aylanmaq’ ve ‘dönmek’ biri-birine mana ceetinden ne munasebette?

2) ‘bir’ sözleri cümlede ne vazife becere? Buña cevap bermezden evel, başta soydaş azalarını tapıñız;

3) ‘otsuz’ sözüne diqqat etiñiz. Onıñ mında edebiy norması qullanıldımı? Bunı ocañızdan sorañız;

4) şu cümlede soydaş azalarınıñ bağ vastasını tapıñız;

5) soñki cümlede ne içün tire qullanıla? O, mında nege kerek? Bunı da ocañız añlatmalıdır sizge;

*Siziñ fikriñizce, yır aқиqatnı ifadeley yoqsa onı tenqit ete?

Siz adaletsizlikni körgende ya da oña toqunğanda, özüñizni nasıl alıp barasız?

Bir belli qaramanıñız halq oğrunda nasıl küreş alıp barğanını bilmek isteysizmi? Bunı nevbetteki derste oqursıñız.

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

13-nci afta

Qırımtatar tiliniñ noğay üstşivesinde yazılğan şiirnen tanış oluñız. Bir qaç vazife beceriñiz:

Edebiy tilimizden farklı olıp, şu şivege has olğan arıflerni tapıñız. Olar edebiy tilimizde nasıl akis olunğan? Buña bir qaç sözniñ transkripsiyasını tiziñiz.

4–5 sözden ibaret leksik luğatçıqını tertip etiñiz.

Şiirniñ mevzu ve esas fikrini tayin etiñiz.

Qışniñ selâmi

Memet Niyazi

Qış qırawman bayğa selâm cı-bergen,

Degen: Bo cıl biraz erte kelirmen,
Cağarlığın, kiyerliğin waqtında,
Közün aşıp-aşıp azır tutsın qa-
tında.

Qıraw aytqan: Bo qayday şiydir
canım,

Yoqmı acuw yoqsızlarğa sulta-
nım?

Selâmiñman ep quwanğan
barlılar,

Can taşıylar bilesiñmi carlılar?

Qış selâmman carlı meram añ-
lamaz.

Sen qalırsıñ, olarğa men batar-
man,

Qarlı, bızlı cawdırır da aytar-
man.

Qışniñ selâmi

Memet Niyaziy

Qış qıravnen bayğa selâm yi-
bergen,

Degen: Bu yıl biraz erte kelirim,
Yaqarlığın, kiyerligin waqtında,
Közün açıp-açıp azır tutsun ya-
nında.

Qıraw aytqan: Bu nasıl şeydir
canım,

Yoqmı acuw yoqsızlarğa sulta-
nım?

Selâmiñnen ep quwanğan bar-
lılar,

Can taşıylar bilesiñmi carlılar?

Qış selâmnen carlı meram añ-
lamaz.

Sen qalırsıñ, olarğa men bata-
rım,

Qarlı, buzlu yağdırır da aytar-
rım.

Şunday beter özi keldi qapıdan,

Alaymız, qaltıraymız qorqudan.

Merametı azdır colda qondırar

Eşitmesin... Soñra meni toñdurır.

Ana cawdı! Sert şıraylı beyaz qar.

Mekteplerde öksüz qız bar, bala bar.

Qolu qatqan, ayaqları qızarğan. Zavallınıñ beti, meñzi morarğan.

Qarawından añlaşıla: Meramet İstegeni. Barlı, sen de yardım et:

Qalın kiyim kiysiñ, biraz qım-tansın,

Cıllı üyde qawpsız catıp bir qansın.

Bay baladay üsti başı caraşıp,

Qışqa külsin közleri cıltraşıp.

Şive ve laqırdı sözleri: carlı – fuqare, aytarım – aytırım, qondurır – geceletir, toñdurır – üşütir, buzlatır.

Şunday beter özü keldi qapıdan,

Epimiz qaltıraymız qorqudan.

Merameti azdır yolda qondurır.

Eşitmesin... Soñra meni toñdurır.

Ana yağdı! Sert çıraylı beyaz qar.

Mekteplerde öksüz qız bar, bala bar.

Qolu qatqan, ayaqları qızarğan. Zavallınıñ beti, beñzi morarğan.

Baqışından añlaşıla: Meramet İstegeni. Barlı, sen de yardım et:

Qalın kiyim kiysin, biraz yapınsın,

Sıcaq evde ğamsız yatıp bir qansın.

Bay baladay üstü-başı yaraşıp,

Qışqa külsün közleri yıltraşıp.

Luğat:

qırav – *ihıñ*

meram = niyat, murat

beñiz = yüz, bet, sima

qanmaq – *вгамувати, задовольнятися*

Endi siz beklegen eserge keçeyik. O, halq arasında tanılğan, meşur qaramanımızğa yaratılıp, folklorğa ait bir janr – rivayet şeklinde berile.

Qulaqsız Alim

Rivayet

Çoq yıllar evelsi, ortalıqta bay ve mırzalar at oynatqan vaqıtlarda, Alim Azamat oğlu degen bir yigit bar eken. Bay ve mırzalar onıñ adını eşitkende bile dır-dır qaltıray ekenler, çünki Alim zalımlarınıñ duşmanı, faqır-fuqareniñ dostu eken.

Kel zaman – keç zaman, şeer ve köy yollarında başqa bir «Alim» peyda olğan. Alimniñ adinen iş körgen bu alçaq erif köylülerniñ yolunu kesip, barlarını-yoqlarını tutıp ala eken.

Bu haber Alimge kelip yetken. Alim pek açuvlanğan ve bu yolbasarnı izlep başlağan. Künlerden birinde atını çaptırıp, dağ yolundan keteyatqanda, baqsa, ne körsün, anavı erif bazardan macarnen qaytmaqta olğan bir faqır köylünü toqtatqan da, ondan parasını tutıp almaq istey eken.

Alim atından tüşip, şu hırsızniñ yanına kelgen. Ondan:

– Sen kimsiñ? – dep sorağan.

– Men Alimim!

– Yoq, kerçekten Alim iç bir vaqıt faqırlarını talamay,– degen Alim.– Elinden kelgenine köre olarğa yardım ete. Sen Alimniñ adını berip, hırsızlıq etken bir yezitsiñ.

Bu sözlerni aytıp, Alim quşağındaki qından kümüş saplı pıçağını çıkarğan. Bunı körgen qorqaq erif qarşısındaki adam Alim olğanını añlap, aman onıñ ayaqlarına tüşken.

– Qurbanıñ olayım, Alim ağaçığım, bir daa hırsızlıq yapmam, faqır-fuqarege toqunmam,– dep yalvarğan.

Alim oña inanmağan.

– Cezañnı al, yalancı erif! – dep, onıñ bir qulağını kesken. – Endiden soñ adıñ-lağabıñ «qulaqsız Alim» olsun.

Luğat:

alçaq erif = iylekâr
yezit = hain, hiyanet
yolbasar = yağmacı, aydut, aydamaq
zalım – ğaddar, müstebit; ~ canavar, vahşiy
izlep – taqip etip
qın = *mında*: pıçaq turğan yer; *пичеи*
macar – *мажара*
talamaq = çaypamaq; *эрабувати*
ceza almaq = cezalanmaq

Sual ve vazifeler:

1. Siz oquğan rivayet kim aqqında?
2. Alim kim edi?
3. Başqa bir ‘Alim’ neler yapa edi?
4. Bu alçaq ‘Alimni’ kim izlep başladı?
5. Alim ve qorqaq erif arasında olıp keçken dialognı oquñız.
6. Alçaq erif neden qorqıp Alimniñ ayaqlarına tüşe?
7. ‘Mırzalar at oynatqan vaqıtta’, ‘dır-dır qaltıray ekenler’, ‘köylülerniñ yolunı kesmek’ sözleriniñ manasını siz nasıl añlaysıñız?
8. Alim, yalancı erifniñ yalvaruvına inanmayıp, oña ne yaptı?
9. Cümlelerni devam etiñiz.
 1. Bay ve mırzalar Alimniñ adını ...
 2. Alim dağ yolundan keteyatqanda, anavı erif ...
 3. Alim kümüş saplı pıçağını çıkarıp, yalancı erifniñ ...
10. Rivayetni berilgen plan boyunca ikâye etiñiz.
Plan:

1. Alim – halq qaramanı.
2. Başqa Alimniñ yaramazlığı (prodelki drugogo «Alima»).
3. Alim alçaq erifni tuta.
4. Alim qorqaq ‘qaraman’ını cezalay.

Sarf: Mürekkep ayırılması olğan cümleler

Mürekkep ayırılması olğan cümleler qırımtatar tilinde geniş darqalğan. Hususiyeti şunda ki, olarnıñ öz müptedası ve haberi olsa da, terkindeki sözlerniñ episi bir sualge cevap berip, oña köre de bağlanı. Vastaları arasında *-ğanda*, *-ğance*, *-ğaninen*, *-ğan soñ*, *-ğanı içün*, *-ması içün* kibilerni ve il. qayd etmek mümkün. Demek, şu vastalar turğan evel bütün sözlerni bir cümle azasına çevirip, bir sualge de cevap olur, meselâ:

Sıçan ketken soñ, qoqla şeylerini yuvayatqanda ayağı tayıp çamur içine

bata...
ne vaqıt? ne vaqıt?

Sarayğa kelgen soñ oña qızını köstermelerini rica etti.

ne vaqıt? *neni(-ñ yapmasını)?*

■ **-iş. Cümleli oquñız. Onıñ manasını qısqa cümlelernen añlatıp baqıñız. Soydaş ayırılmalar habernen qaysı vastanen bağlana? Cümlede olar habernen nasıl bağlanğanına ve berilgen سوالınıñ emiyetine köre netice çıqarıñız.**

Balıqçınıñ oğlu, yolğa çıqmazdan evel, padişanıñ qızından fuqare evçik içinde yaşaycağını, aşını özü pişireceğini, çamaşırını özü yuvacağını, balıq ağlarını tamirleyceğini, balalarını özü baqacağını bilemi, dep sorağan.

■ **-iş. Cümlelerni oquñiz. Ayırılma azalarnen bağı toqtav işaretlerine, daima olarnen ayırılmağanına diqqat etiñiz. Olar tutumlu qullanğanında qanıñiz.**

1. Şorbacımız avğa ketkende, biz onıñ atını qaravullap turamız. 2. Padişa buña razı olğan soñ, dellâl onıñ fermanını bütün memleketke bildirgen. 3. Oduncı endi evine yaqınlaşayattqanda, töpeden üstüne qartal atılıp, arqasındaki torbasını tavşan bellegen çekip alğan ve kene töpege uçıp ketken. 4. Padişa kelip oturğaninen, onıñ ögüne şu tuzsuz pişirilgen aşnı ketirip qoyğanlır. 5. 'Men saña bergen paraların zaya masraf etmegeniñni körem... Yoluña revan ol da, öz nesliñe munasip olğanıñni isbat et'. 6. Atbıqıcı endi başsız qalacağından qorqıp başlay. Padişağa kelip, cüyrügi ölgeni aqqında aytmaq kerek olacağını añlay. 7. Bir kün eski şeylerni qarıştırğanda qartanasınıñ yün çorabını tapa, çorapnıñ içinde bir tüyümçik saqlı eken. 8. Kemane quvanğanından artıq dayanıp olamay, yañı tellerini çerte. (*Masallardan.*)

■ **-iş. Masal parçasını oquñiz. Toqtav işaretlerini qullanıñiz.**

Ayduqlarnıñ yolbaşçısı taaciplenip ölecegiñden qorqmay aqqañni acıysıñni olân dep soray ondan.

Aqçanı iç acımayım dey köylü çünki, inanınız ki mende aqça yoq. Men şimdi yipni öz boynuna bağlap, meydanda darağaç astında turğan dostumnı acıyım. Eger de küneş qonğance men qaytmasam onı benim yerime asarlar.

‘Qırımında Alim Aydamaqñın adı Şotlandiyada Robin Gudnıñ adı qadar şerefidir. Halqñın, hususan tatarlarınñ tasavurında o cesür bir yolbasar. Alimka dev yürekli bir hırsız edi. O, qarasuvbazarlı olğanı içün, Qarasuvbazarda hırsızlıqnen kün keçirgen. Qarasuvbazar bayları olğan qaraylar Alimkanıñ qaramanlıqlarından bezip, onı askerlikke bergenler. Onı Bobruysk qalesine yollağanlar. Amma Alim o yerden qaçıp, başına çoq şeyler kelip keçken soñ, tuvğan Qarasuvbazarına qayıp kelgen. Ana o vaqıttan soñ Alimniñ maceraları başlana. O endiden soñ soqaqlarda hırsızlıq yapqan birisi degil de, yeñilmez çöl aydamağı ola. O tüfek ve pıçaqnen silâlanıp, bir özü cüyrük üstünde yüre. Olsun telüke, olsun ğanimet, olsun şan-şeref – olarnı kimsenen paylaşmay. O qayda barsa, üküm süre: ögünde er angi qapılar açıla, başlar egile. Halq onı seve, sıylay, qonaqlay. Alim Qırım çölleriñin, dağlarınıñ qıralı ola. Onı kimse yeñip olamay. Alimni kim körse, aman tabana quvet berip qaça. Alim – fuqarelerni qorçalağan alicenap bir yolbasar. O iç bir tatarğa toqunmay: fuqarege para bere, urba bere; tatarlar ondan em qorqa, em de seveler; qorqqanından ziyade seveler. Tatar adamı Alimniñ qaraylarını, zengin tuccarlarını körececek közü yoq. Alim Qarasuvbazarda onı horlağanlardan amansızca öç aldı. O bir özü qaraylarğa yol qapata; Kezlevde, Bağçasarayda ve Qarasuvbazarda qaraylar şeerden çıqmağa qorqalar; alış-verişleri eppeyi toqtap qala’.

Yevgeniy Markovniñ ‘Oçerki Krıma’ kitabından

Şöyle vazifelerni beceriñiz:

Qalesine, paylaşmay, toqunmay, zengin, közü, şereflidir kibi sözlerniñ telâffuzını kösteriñiz (transkripsiya).

Cüyrük, üstünde, yüre sözlerinde dudaqlı sozuqlarnıñ yazılıvını qaidege esaslanıp añlatıñız.

Mürekkep ayırılmalarnı tapıñız. Olarnıñ episi toqtav işaretlerinen ayırılğanmı?

Furuncı

Rivayet

Alim fuqarelerni pek acıy eken. Bir kere geceniñ bir maalinde, o, Borulça taraftan kele. Qarasuvbazar yanında keçip keteyatqanda, şeerniñ eñ kenarında bir evde inlevler, ağlağan yaş bala seslerini eşite. Geceniñ bir vaqtında olğan bu zuv-çuvniñ sebebini añlamaq maqsadınen Ali mşu evniñ penceresi túbüne bara. Biraz vaqt diñlep tura. Evden balalarnıñ aş istep ağlağanlarını añlağan. O, pencereni tasırdatıp, yavaştan:

– Emce, açını qapınıznı. Sizge aytacaq sözüm bar, – degende, içeriden:

– Kim o? Sizge ne kerek? – degen abdıravuç bir ses eşçitile. Evniñ içini tınçlıq qaplay. Ötmek istep ağlağan balaçıklar bile ağlavlarını toqtatalar. Arası bir qaç daqqalar keçken soñ faqır:

– Açayıqmı? – dey.

– Emce, açınız! Menden qorqmañız, men Alimdirim. Sizge aytacaq lafım bar, – dey Alimniñ adını eşitken faqır aman qapını aç da:

– Hoş keldiñiz, Alim ağa, buyurıñız! – dey.

– Sağ oluñız, içerige kirip oturmayım, siz çıqıñız azbarğa, – dey.

Faqır çıqqaninen Alim oña:

– Mina, emce, bu paralarını alınız da doğru furuncığa barıp, ondan ötmek alıp kel de, şu sabiylerni toydurunuz! Aydı, tez olunuz! Men siz kelgence bu yerde beklerim, – dey.

– Sağ olunuz, Alim ağa, lâkin şimdi furuncığa barmam. Episi bir o, yerinden turıp ötmek bermez. Meni quvıp qaytarır. O hıyanetke aqşam çoq yalvardım. Borcğa bir ötmek bile bermedi. Şimdi de barsam, quvarlar.

– Aydı-aydı, barınız, tez olunuz! O sizni quvlamaz!...

Faqır şu yerden doğru furuncının evine kete. Arası çoq keçmeden, faqırnıñ boş qaytıp kelgenini körgeñi kibi:

– Qana, ne için boş qayttınız? – dep soray Alim.

– Alim ağa, furuncı quvıdı.. «Ket pezevenk, şimdi geceleyin ötmek olmaz! İnsanğa aman aralıq bermeysiñiz! Dünyadan coyulıp bitmediñiz, hınzırlar!» – dep söğdi, – degende, Alim:

– Aydı, öyle olsa, tüşüñiz peşime, beraber barayıq! – dey.

Alim faqırnıñ ögünde dev kibi adımlay, faqır ise artından kete eken. Furuncının evi yanına baralar ve qapısını qaqmağa başlaylar. İçeriden furuncı açuvlı-açuvlı:

– Kim o? – dep bağıra.

– Menim, men!..

– Saña bu vaqıtta ne kerek?

– Sesimden tanımayısıñmı yoqsa, men Alimdirim! Tez aç qapını! – dey.

Furuncı ne yapsın – aç. Alimge hoş keldi ayta ve törge keçmesini rica etkende, Alim:

– Yoq beyim, törge başka sefer kelgende keçerim! Sen şimdi cevap ber. Bu faqırnıñ balaları aç ekenlerini bilip, ne için oña qılınasıñ? Ne için oña ötmek bermeysiñ? Tez, bir çuval içine ötmek toldur! Şimdi onı sögip qaytarğansıñ, onıñ için benim közlerimniñ ögünde oña yüz kümüş bereceksiñ. Qana çıkar.

Alimniñ emirlerini alğan furuncı maymun kibi çevirile ve er emirini şu daqqası yerine ketire. Furuncı paralarını sayıp bergen soñ Alim:

– Şimdilik sağlıqnen qal! Men sizge musafirlikke daa kelirim, muqayt ol! eger bu qartqa yaman söz aytsañ, başsız qalacađıñnı bil! – dep qapıdan çıqa.

Alim şu yerden faqırniñ evi aldına kelip, atına mine de, doğru dağğa kete.

Yuqarıdaki ikâye ve oqulğan rivayetlere esaslanıp, Alim kim olğanı aqqında subetke qoşulıñız. Olarnıñ müdericesini tafsilâtlı ikâye etip, baş qaramannıñ areketlerine doğru qıymet kesiñiz.

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

Tüpsüz çapçaq

Lâtife

Bir yıl(ı) Özenbaşta çoq vaqıt yağmur olmağan. Bağbağçanı, bostanlarını suvarmaq kerek. Yükseklikte olğan azbarlarğa suv bir yaqtan kelmey. Özen ise aşağıda qala. Suvnu bu azbarlarğa nasıl almalı? Ne yapmaq kerek?

Buniñ çaresini Ahmet ahay tapa. Onıñ balaban bir bekmez çapçağı bar eken. O çapçaqniñ tübünü teşip, özünüñ bağçasına qoya. Onıñ bağçası ise, Özenbaşta er kesniñkinden yüksekte eken. Ahmet ahay minareniñ töpesine çıqıp, köyniñ bütün halqına muracaat ete:

– Cemaat, meni diñleñiz! Men bağçamda yuqlay edim. Öyle bir ses eşittim ki, oña itaat etmege çarem yoq. O ses maña şöyle dedi: «Oğlum, bekmez çapçağıñni bağçanıñ ortasına qoy. Özenbaş adamlarına ayt, kelsinler, onı suvnen toldursınlar. Olarnıñ emeklerini taqdirlemek için ise, oğlum, saña aytam, çapçaqqa soñki bir qopqa suvnu kim tökse, bağçanıñ yarısını oña ber!»

Ahmet ahayniñ bağçası küçük olsa da, bir qopqa bedava suv için bağçanıñ yarısını almağa istemegen adam tapılmay. Er kes qoluna qopqa alıp, suvğa çapa, Ahmet ahayniñ bağçasındaki çapçaqqa suv taşımağa başlaylar. Er bir adam çapçaqni birinci olaraq toldurmaq istey. Köylüler aşağıdan yuqarığa çapalar.

Bayağı vaqıt keçken soñ bazıları:

– Bu nasıl şey ya, Ahmet ahay, arıqtaki suv endi bitip tura, seniñ çapçağıñ ise daa tolmay,– dep qıçırışalar.

– Sabırniñ tübü sarı altındır, üçer kere daa barıp kelseñiz, soñ tolar,– dey Ahmet ahay.

Olar üçer kere degil, altışar kere daa qatnaylar, arıqtaki suvni taşıp bitireler, lâkin Ahmet ahayniň çapçağı tolmay. Ahır-soňu olar çapçaq tüpsüz olğanını aňlaylar ve Ahmet ahayğa darılıp başlaylar.

Ahmet ahay olarğa baqıp külümsirey ve:

– Nafile yerde açuvlanmaňız, cemaat. Taşığan suvuňız qayda aqqanını başlarıňızni köter de baqıňız,– dey.

Çapçaqniň tübünden toqtamadan özleriniň bağçalarına doğru aqqan suvni körgen cemaat pek hoşnut ola, er kes Ahmet ahayni algışlay.

Luğat:

algışlamak = *mında*: maqtamaq

itaat etmek = *mında*: diňlemek

muracaat etmek = ricanen bulunmaq

nafile yerde = boş yerde

hoşnut olmaq = memnün olmaq

İzaat luğatı:

pekmez – armut ya da yuzum şirasınıň qaynatması

Sual ve vazifeler:

1. Bir yılı Özenbaş köyünde ne ola?
2. Ahmet ahay bağ-bağça, bostanlarnı suvarmaq için ne uydurıp çıqa?
3. O, cemaatni topla ne dey?
4. İnsanlar ne yapa başlaylar?
5. Köylüler Ahmet ahayğa ne için darılalar?
6. Ahmet ahay vaziyetni insanlarga ne dep aňlata?
7. Baş fikirni bildirgen satırni belgileňiz.
 - a) Suvuz iç bir şey ösmez.
 - b) Ziyrek insan ille çaresini tapar.
 - v) Er angi işte eň müimi neticedir.

8. Cümlelerni devam etiñiz.

1. Ahmet ahay balaban bir pekmez çapçaqñıñ ...

2. Er insan qoluna qopqa alıp, ...

3. Adamlar üçer kere degil, altışar kere ...

4. İnsanlar başlarını köterip ne körsünler, çapçaqñıñ ...

9. Lâtifeni berilgen planğa esaslanıp, ikâye etiñiz.

Plan:

1. Bir yıl Özenbaş köyünde qurğaq olğan.

2. Ahmet ahay bağça ve bostanlarını suvarmaq çaresini tapa.

3. Ahmet ahay cemaatqa muracaat ete.

4. İnsanlar suv taşımağa başlaylar.

5. Adamlar çapçaq tüpsüz olğanını añlaylar.

Sarf: Mürekkep ayırılması olğan cümleler (devamı)

Sayğılı talebeler! Keçken afta açıqlanğan mevzu qolay olmağanını añlağandırız. Siz böyle cümlelerni tertip olasız mı? Aslında şu mevzunu kirsetkenimizniñ sebebi şunda ki, nutuqta çoqusı allarda, o vastalarını qullanmay, olarnı tercime vastasinen tertip eteler. Çünki qırım tatar tilinde tüşünmey, cümlerni ecnebiy til vastalarinen şekillendirler. Neticede cümle ortasında *qaysı, kim, ne vaqıt* sözleri rastkele. Bu ise cümlelerniñ, umumen tilimizniñ quruluşını boza. Olar tilde co-yulsa, yazıq olur.

■ *-iş*. Cümlede mürekkep ayırılmalarını tapıñız. Olar *qaysı* sualge cevap bere? Olarnıñ sınırlarını // belgiler vastasinen kösteriñiz. Olarnen bağlı toqtav işaretlerini añlatıñız.

nege?

D.k.

Nümüne: Padişa /sevimli oğlu elâk olğanına/ pek ıncı-na, /başını qayda

neni?

T.k.

uracağını/ bilmey.

İhtar: *ayırılmalar*daki fiil şekli (soñki sözü) qaysı ke-lişte olacağını sualge köre tayin etmek mümkün olğanını añlağandırız?

1. Padişa sevimli oğlu elâk olğanına pek incına, ağ-lay-sızlay, başını qayda uracağını bilmey. 2. Kopür yanına kelgenlerinen, eşegi toqtap qalğan! 3. Baqırcı açuvlanğa-nından eşeginiñ üstüne qıçırmağa başlağan. 4. Qorqqanın-dan, padişanıñ qızı yerge yıqılıp, bar küçnen bağırğanda, açılıp qalğan ağzı içinde yılannıñ başı köründi. 5. Künler-niñ birinde onıñ evine Amet adlı bir adam kelip, kirağa ev almağa istegenini aytqan. Amma tek kündüz kelip yuqlay-cağı, geceleri ise çalışacağı aqqında aytqan. (*Masallardan*.)

- -iş. **Siz mektepten soñ öz vazifeleriñizni, daa neler yapacağınızı unutmaydırız? Keliñiz, aşağıda berilgen cümleler vastasinen olarnı hatırlayıq.**

Mektepten qaytqanda, men Evge qaytqan soñ, baş-ta, biraz raatlanmaq isteyim. Soñ nasıl iş yapaca-ğımıñı tüşünem. Lâkin dersni baqmağance, Em ..., men ana tilimizni öğrenip, güzel laqırdı etkenimni pek seveler. Aqşam olarnen beraber ana-babamni qarşılایmız. İšten kelgenlerini men Sofra başına toplaşqanımıznen, Aqşam yemegi azır olğanını Sofra başına oturmazdan evel, babam O, benim muvafaqiyetle oquğanımıñı ..., çünki ... tamam böyle oquğanıma bağılı.

Lâtifeler – Ahmet ahay aqqında ikâyeler. Bu meraqlı, külünçli ikâyelerde baş qaraman Ahmet ahaydır. Özenbaşlılarınıñ bahtı bar eken – Ahmet aqay olarnıñ köyünden ola! O sadıq eşegi üstüne minip, sizni, qolunu sallap selâmlay.

Lâtifeni diqqatnen oqumaq ve terenden tüşünmek kerek. Lâtifelerde adamlarnıñ yapqan çirkin areketleri kösterile, Ahmet ahay adamlarnıñ cailligi, saranlığı,

ahmaqlığı üstünden küle. Başta bir o öz qomşularını, mollalarını, tucclarını, atta hannı mısquılay. Amma onıñ şaqalarında daima ikmet ve ibret bar. Lâtifelerde Ahmet ahay aqıqatnı açıq-aydın köstermek içün bazan özüni ahmaqlıqqa ura.

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

15-nci afta

Qış kele

Eşref Şemi-zade

Gece uzay, kün qısqara,
Suvuq arta, yüksele.
Artıq endi ağır-sabır
Aq saqallı qış kele.

Gece-kündüz yağmur yağa,
Yoldan, ızdan keçilmey.
Çıray sıta küskün ava,
Kökte yıldız seçilmey.

Qoñur çölde aşlıq çalğan
Çalğı, saban sesi yoq.
Qışlamağa bizde qalğan
Quşçıqlarınıñ esi yoq.

Qapu qaqa tors dekabr,
Tısta suvuq yüksele.
Artıq endi ağır-sabır,
Aq saqallı qış kele.

Luğat:

- ağır-sabır = yavaş
artmaq = çoqlaşmaq
küskün = sert
qoñur = yanıq tüste
seçilmek = sezmek
çalğı – *коча*
ızdan = şive: iz
yükselmek = köterilmek

Sual ve vazifeler:

Şiirde qışnıñ angi devri tasvirlengen?

a) qışnıñ başı; b) qış çillesi; c) qışnıñ soñu.

2. Endiden bağlap biz tabiatnıñ qaysı mevsimini qarşılaycaqmız?

3. Şiirni oquñız. Yılñ bu devrinde tabiatta olğan avanı tasvirleñiz.

4. Qoñur çölde nelerniñ sesi eşitilmey? Şiirden tapıp oquñız.

5. Kökte ne içün yıldızlar seçilmey?

6. Şiirde quşlar aqqında neler aytıla?

7. Berilgen ibarelerniñ izaatını tapıñız: «cıray sıtmaq», «ağır-sabır kelmek», «esi yoq»: yavaştan, körünmeyler, bozulmaq.

8. Şiirde qafiyeli sözlerni tapıp oquñız.

9. Şiirden resimge kelişken dörtlükni tapıp oquñız.

10. Şiirni ifadeli oquñız, parçasını ezberleñiz.

Sarf: Cümleñiñ maqsadına ve emotsional renkine köre çeşitleri
(Talebelerniñ evel alğan bilgilerine esaslanı)

Metinni oquñız. Onda ne haber etile? Cümleler neni bildire?
Buña köre olarnıñ çeşitini tayin etiñiz.

Qışnıñ arfesi. Küneş qadrini coydı. Endi selbi terekleriniñ boyundan yuqarı köterilmege küçü yetmey. Künler qısqardı, geceler uzandı. Erte qaranlıq basa, keç tañ ata. Ava suvudı. Terekler yapraqlarını töktiler. Tek selbilerniñ töpelerinde bir qaç keçikip qalğan öksüz yapraqlar teprenmekte.

Qarılğaqlar ve sığırçıqlar erte-yarıq cıllı diyarlarğa yol aldılar. Turnalar da olarnıñ peşinden uçıp kettiler.

T. Halilovdan

- M. Nüzetniñ 'Ana ile bala arasında' şiirini tapıp oquñız. Subet qaysı şekilde tizilgen? Sual cümleleriniñ vazifesine köre netice çıqarıñız.

Şiirni oquñız. Aytma, balam

İdris Asanin

Aytma, balam, asla yalan,
Yalan aytmaq yamandır.
Yalan ayttıp qazanılğan
Şan-itibar aramdır!

Aqsızlıqqa arqa olğan
Evel-ezel bu yalan.
Yalan aytıp qarğış alğan
Ömür boyu oñmağan!

Yalan ilim üner degil,
Qıyış yolnıñ başıdır.
Yalan – söznıñ neticesi –
Incınuv, közyaşdır!

Doğru söyle, şimdi doğru
Sözler kerek zamandır.
Egri söylep alışqannıñ
Kelecegi yamandır.

Şiirdeki köterinki sesnen ayılğan cümlelerniñ çeşitini başta böyle tüşünip tapıñız: Siz olarnı ne vaqıt qullanasız? Olarnı ekseriyette fillniñ qaysı şekli teşkil ete? Ya şiirde ne maqsat ile qullanıla? Böyle cümleler maqsadına köre cümlelerinden ne farq ete?

Ev işi. Siz begengen ev vazifesini saylañız.

MUNDERIDGE

1-ci afta.....	5
2-nci afta	13
3-nci afta	23
4-nci afta	32
5-nci afta	38
6-nci afta	44
7-nci afta	49
8-nci afta	53
9-nci afta	58
10-nci afta	63
11-nci afta	71
12-nci afta	75
13-nci afta	82
14-nci afta	92
15-nci afta	97